KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

LXIX. ÉVF. **1 9 3 7.** **6. FÜZET.**

Tipografia „Pallas" Cluj, Strada Vlăhuţă 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 3 ív tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történeti tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkivül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kiséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár cimére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezetnél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE:
VÁRI ALBERT

LXIX. KÖTET.

1937. ÉVFOLYAM.

C L U J,
Tipografia „Pallas“ könyvnyomda, Str. Vlăhuţă No. 3.
1 9 3 7.

TARTALOM.

1. Hittani és bölcseleti dolgozatok.

2. Életiratok, történelmiek.

3. Nevelés- és oktatásügyiek.

4. Egyházi élet.

5. Irodalom.

6. Különfélék.

KERESZTÉNY MAGVETŐ
LXIX. ÉVF. 1937. NOVEMBER—DECEMCER 6. FÜZET.

Unitárius irodalmunk kérdései.[1]

Magyarországi hittestvéreinknek kényszerü önálló szervezkedése küszöbén van alkalmam az itteni Dávid Ferenc Egyletünk ülésén, estélyén első izben megjelenni és felolvasást tartani. Ennek tartalmát — a valamennyiünköt elsőranguan érdeklő — „Unitárius irodalmunk kérdései“ fogják képezni. Maga e kérdés oly széleskörü, hogy annak összes vonatkozásai egy felolvasás keretében nem mérlegelhetők, — mégis ugy érzem, — hogy mulasztást követnék el, ha e kedvező alkalmat ki nem használnám, ezen a további egyéniségünköt munkáló kérdéseket, ha mozaikszerüen is, megvilágitani nem törekedném.

A keresztény világnézetnek, a keresztény egyházaink szervezetének és intézményeinek alaptörvénye: a Biblia. Ebben az is irva vagyon, hogy „a betü öl.“ E kijelentés nyomán első kérdés az, hogy irodalmi társaságokra — melyek mégis a betüre támaszkodnak akkor is, midőn élőszóval tárnak fel, — van-e szükség? Ezek az ölő betükkel nem ellenségei-e? nem ölői-e az emberiségnek?

Ha napjainkban is azt látjuk, hogy az emberiségnek kevésbbé kimüvelt óriási tömege, nem törődik a nagy világ sokezernyi hirével, bajával, sorsával, s nem törekszik ezeknek gondjával saját haját fehérre meszeltetni, arca barázdáit mélyiteni és sokasitani,... hanem megelégedik az édes anyaföld barázdáinak forgatásával, vagy a gondjaira bizott nyáj őrizésével, s a nagy Vörösmartynk szavai szerint „hantra dölve, fütyörészve legelteti nyáját,“ s nem is gondol arra, hogy kinek hős pora nyugodhatik a hant alatt; — ha látjuk, hogy e fütyürésző a maga szük életköréből kiválasztja az izlése szerinti szépségkirálynőt, s nem törődik Miss Európákkal, hanem azzal gondtalanul, — de minden esetre

[1] A budapesti Dávid Ferenc Egyletben tartott felolvasás.

gondolkozások és töprengések nélkül éli le piros arccal az isteni gondviselés által neki juttatott száz esztendőket, s ha ezzel szemben azt látjuk, hogy a tudományt és közművelődést terjesztő munkások osztályrésze az állandó küzködés, kutatás, töprengés, nélkülözés és korai elmulás,... indokoltnak találjuk a kérdés előtörését, hogy érdemes-é? emberies-e? sőt szabad-e a közművelődés határait szélyesbiteni? a betü uralmát terjeszteni? s nem istenesebb cselekmény lenne-e a szél elől a szél alá vonulni? a vihar elől a fa vagy fedél védelméhez menekülni? a vészek és viharok idejét Rip van Winkle módjára átaludni? s igy az emberi műveltség gyermekkorát — talán a végletekig — hosszabbitani meg?

Elismerem, hogy egyénileg mindenesetre előnyösebb, s mindenesetre kényelmesebb lenne mindezen kérdésekre igennel felelni, — elismerem azt is, hogy ez emberileg indokolható is lehetne, — halljuk is itt és ott, az élet viharaival küzködők ajakáról, a megnyilatkozást, hogyha életét elől kezdhetné, birkapásztor lenne, s hogy botjára támaszkodva — gondolkozás nélkül — csak a földre és a napba nézne.

Ámde nem lehet indokolni, a faj, — a társadalom, az egyház szempontjából, — melyeknek életét, fennmaradását, jövőjét csakis az erkölcsi és irodalmi értékek termelése biztosithatja és biztositja.

A betü csak azt öli meg, ki a betüt nem érti meg. A kés csak annak kezében ártó eszköz, ki azzal nem tud bánni. Azt a gyermek kezéből azért vesszük ki, hogy azzal öntudatlanul magát vagy mást meg ne sértsen, — de annak, ki azzal épiteni, utat késziteni, vagy gyomot irtani akar, egyenesen kezébe adjuk.

A betü is áldás azoknak, kik azokból és azok utján a kimagasló elődök példanyujtását tanulmányozzák, s a célt, melyet megközelitendők, — az irányt, amely felé haladniok kell — megtanulni akarják.

* * *

Az „Unitárius Irodalmi Társaság“ célja — alapszabályainak 2. §-a szerint — „az unitárius történelemnek és hitelveknek közismertté tétele, az unitárius vallás hivei közművelődésének előmozditása.“ Nagy és nemes cél! Ha ebből az unitárius jelzőt lekapcsoljuk, hang nélkül magáévá teszi és tehette is minden irodalmi társaság, előtérbe nyomul azért egy másik kérdés:

Volt-é? és van-é szükség a külön unitárius irodalmi társaság alapitására? Nem lehetne-é az ugyanazon faj kebelében levő összes irodalmi társaságok egyesitése, s igy erőtömörités utján a célt sikeresen megközeliteni, a történelmi multat jobban megvilágitani? a közművelődést eredményesebben munkálni? E kérdés feltevése sem indokolatlan, mert hisz több szem többet lát, nagyobb erő, nagyobb teljesitésre képesit? . . . ámde a nagy Széchenyi állapitotta meg, hogy az emberi tehetség egy kis lámpa, mely fényével csak egy kis kört képes bevilágitani, mig a körnek további szélei bevilágitatlanok maradnak. Emberi gyarlóság, hogy minden előnynél a nagyobb fizikai erő, vagy tömegerő törekszik elsőbbséget biztositani magának s bizony a gyengébb, a kisebb erő a széleken bevilágitás nélkül marad. Csak kivételesen, Istennek különös kegyelméből terem egy egy kiemelkedő, a kicsinyeket is meglátó Br. Baldácsy szellemi nagyság.

Mi unitáriusok számbelileg kevesen vagyunk, — tündöklő nagyjaink mögött nem állottak és nem állanak hatalmas tömegek, mi tehát — ha elfogultság egyáltalán nem is létezne, — akkor is csak a bevilágositandó tér külső szélein találhatunk, s a tapasztalataink szerint találtunk helyet, s nem állapithatjuk meg, hogy unitárius érdekeink bár aránylagos elsőbbségben is részesültek volna.

Nem panaszként emlitem fel, mert hisz a nagyjaink iránti személyes elismerés soha nem volt fogyatékos, hisz e nagyok ugy a multakban, mint napjainkban is a küzdők élcsoportjaiban találhatók, — azonban maga az általános unitárius érdek a kör legszélsőbb peremén láthatatlan maradott. Csak példaképpen mutatok arra, hogy ez „Unitárius Irodalmi Társaság“ nélkül belátható időn belől nem remélhettük volna azt, hogy János Zsigmond fejedelmünk élete és kora, — a Kolozsvári Unitárius Kollégium történelme, Ferencz József, Jakab Elek életrajza stb. stb megirassanak és közkincsünkké tétessenek, — már pedig, ha végnélkül türelmesek vagyunk is, — időnk nincs a végnélküli várakozásra. Az Unitárius Irodalmi Társaságot tehát nem az elfogultság, nem is a különcködés, hanem a kényszerü szükség teremtette meg, — nem versenytársnak, hanem a nagy társaságok „végeken munkáló“ kiegészitőjének, s szerény követőjüknek, azért, hogy annak utján az unitárius egyházi érdekeket érintő részletek is feldolgoztassanak, megvilágosittassanak.

* * *

További kérdésként nyomulhat előtérbe az is, hogy az unitárius egyházi élet kebelén belől szükséges volt-é a külön irodalmi társasági alakulás? nem teljesitette-é a multban, — és nem teljesithette volna a jelenben és a jövőben is annak feladatait maga az egyház?

Nem vonható kétségbe, hogy egyházunk irodalmi vonatkozásban is a multban is megtett annyit, amennyit tehetett. De határozottan állitom, hogy nem tett annyit, — mert nem tehetett annnyit, amennyit helyzete és jövője megkivánt. Ennyire az egyháznak az általános adminisztrálás gondja és teendője s fogyatékos anyagi eszközei mellett se elegendő ideje, sem elegendő módja nem volt. Nem volt lehetősége még arra sem, hogy a mindenkori unitárius irónemzedéket csoportositsa, nevelni és irányitani törekedjék. Már pedig legalábbis ezekre halaszthatatlan szükség volt és van még pedig kettős indokból: ugyanis kis faj, kis vallás csak az esetben kelti fel és érdemli ki a nagyvilág figyelmét, érdeklődését és értékelését, ha az általános emberi szempontból jelentős értékeket termel. E figyelem felkeltése szempontjából nem azonos jelentőségü az, hogy X. pl. Bartók, vagy Gyallay stb. aki termel, az unitárius is, hogy a nevezettek — mint az Unitárius Irodalmi Társaság tagjai — termelnek. A társaságtól független termelés esetében legfennebb a közvetlen közelében élők és érzők tudnak és éreznek benső örömöt egy unitárius hittestvér sikerén, de a nagyvilág előtt annak fényénél nem jut egy sugár sem az unitárius egyháznak és hitnek, holott ennek életét, létjogosultságát ezekkel az oszlopokkal kell alábiztositanunk.

Másfelől unitárius hiveinknek több mint 20% a szorványokban él. A szorvány-ügy állandóan nyilvántartott és állandóan megoldatlan kérdés. A szorványban élő unitáriusnak az unitárius vérkeringéssel való összeköttetése alig több — a tudásnál. Már pedig éppen napjainkban támadásuk annyira erőteljes, s elveszitésük annyira mindennapos, hogy ellenállásuk erőteljesitésének öntudatositásuk munkálásának, — legalább az irodalmi társaság termelvényei hozzájuk juttatása utján, halaszthatatlan szükség van.

Unitárius hiveink ez öntudatositásra kiválóan képesek és alkalmasok, erre az alap megvan, csak ki kell fejleszteni. Ezt nemcsak társaságunk, de amerikai hittestvéreink állapitották meg. Példaképen hivatkozom a közismert és közszeretett Snow afiára és társaira, kik az 1922 évben felkerestek és unitárius vidékeinket

meglátogatták. Ez utban sulyt helyeztünk arra, hogy ne csak minket, de hiveinket is ismerjék meg, s ezért legtöbb helyen harisnyás (nem női harisnya, hanem szürke vagy fekete daróc értendő a harisnyás alatt), — tehát harisnyát viselő székelyekkel üdvözöltettük őket.

Az unitárizmus a külsőségekben puritán, ezért az ész és műveltség vallásának is nevezik, — tehát a tanult emberek vallásának mondják. Erre tekintettel amerikai hittestvéreink bámulva állapitották meg a harisnya gazdájának unitárius voltát, s csodálkozásuknak adtak kifejezést a magyar köznép értelmi fejlettsége felett.

Mi is nyugodtan megállapithatjuk tehát azt, hogy az előfeltételek adva vannak, s az öntudatositás ébresztése és ébren tartása a mi hivatásunk, a mi feladatunk.

* * *

Egy ujabb kérdés az is, hogy az irodalomnak, s igy az unitárius irodalomnak is — annyira öntudatositó és állandó jellegü hatása van-é, minőnek azt mi ennek mivelői hisszük? vagy annyira muló jelentőségü, hogy az erőhatalommal szemben eltünik? Az irodalom a békés fejlődésnek, — vagy, hogy a Biblia szavával éljek — a tökéletesedés megközelitésének az utmestere, — s ezzel szemben az erőhatalom legfőbb megtestesitője: a háboru, a nyers erő virágzása. Reá kivánok mutatni arra, hogy a világháboru alatt — melyre valamennyien élesen és fájó szomorusággal emlékezünk — silánnyá törpült minden közművelődési tevékenység. Csak a hadvezéri zseni töltötte be, foglalta le az emberiségnek nemcsak gondolat- és érzelem-világát, de egyenesen a bámulatát is. A tudomány művelői eltüntek, értékeink iránt érzéketlenné váltunk, még a hit világának, a vallások alapitóinak is csak egy egy homályos sarok otthona maradott. Minden nagyság, minden érték, minden örök dicsőség csakis egy-egy Hindenburgban nyert megtestesülést.

És ime a fény minő rövid életü volt, — ma már alig 20 év mulva, a Hindenburgokat legfennebb katonai szakiskolák tanulják és tanulmányozzák, — mig ezzel szemben nemcsak a Dávid Ferencnek, Krizák, Petőfiek, Edisonok, Marconik stb. stb., tehát nemcsak az egy vagy több évszázad, hanem a több évezredes Socratesek, Cicerók, Galimédesek stb. stb. — ma is fényárban tündökölnek.

* * *

Unitárius irodalom — a történelem tanitása szerint — mindig volt, és az idők végéig lenni is fog. A magyar unitárius irodalmat

Dávid Ferenc és kortársai alapitották meg. Örök fájdalom és örök veszteség, hogy ennek tömegét az erőhatalom tűzzel égettette el. Ennek folytán az irodalom évszázadokon át, jórészt egyházi irodalom maradott, nagyobb előtörései a Szentábrahámiakban, Almásiakban, Lázárokban, stb. nyilatkoztak meg; általánosabbakká, közművelődési jellegüekké egy évszázaddal ezelőtt az aranyosrákosi Székelyek, Krizák, bölöni Farkasok, Tözsérekben, uzoni Fosztókban, Mikókban, Brassaiakban, Ferencz Józsefekben stb. tört elő, mig napjainkban a 16 év előtt alapitott Unitárius Irodalmi Társaságban és annak tagjaiban mutatja napról-napra a hivatás érzetet és hivatás teljesitési elszántságot.

Ifju még e társaság, mint már emlitém, alig 16 éves. Ebből is tömeg időt gyermekkora tapogatózásai, tagjai célirányos együttmunkálásának kifejlődése, utirányának szabatositása vett igénybe, s mégis, máris jelentős eredményekkel számolhat be. Nem kivánom ezeket részletezni s ismertetni, a mult évben a társaság volt főtitkára S. Nagy László összeállitotta a 15 év történelmét, ami megjelent a társaság folyóirata: a „Keresztény Magvető"-ben és külön lenyomatban is, könnyen megtalálható és olvasható. Annak adatai beszélő bizonyságtételek. Ma már anyagiakban is erősödik az, mert a hagyományos unitárius áldozatkészség máris tekintélyes törzsvagyonhoz juttatta. Ha ez is, továbbra is, fokozatosan szaporodik, remélhető, hogy e társaság hivatását várakozásunknak megfelelően betölteni fogja.

Az álom és a sötétség a legszegényebb kunyhót is egyenlővé varázsolja a legpompásabb palotával, — engedtessék meg nekem, hogy a társaság jövőjét, hivatásszerű teljesitéseit, álmodó álomképem megvalósulását bizó hittel remélhessem, — s e remény megvalósitására öntudatos unitárismusunkat is segitőül hivhassam.

Ha magyarországi hittestvéreink önállóan szervezkednek is, ez nem megoszlást, nem az egymás iránti érdeklődésünk halványodását jelenti, faji és hitvilági érdeklődésünk s célunk azonos marad. Ez egység érzetének s együttmunkálásának egyik legerősebb vára az unitárius irodalom. Várnak nevezem, mert nagy elődünk Jakab Elek az 1850-es évek abszolutizmusára vonatkoztatva ugy állapitotta meg, hogy „az abszolutizmus ellen csak az irodalom volt az a paizs, melyről lepattant a hatalom golyója, a nemzet lelke a könyvek és lapok bástyáiba vonult vissza s onnan védte szent örökünket." A jeles Emerson pedig azt mondá: „minden ember idézet őseiből," s őseinket megismerni mégis a legelemibb kötelességünk, hogy példájukat is követhessük, — s főleg, hogy önmagunkat is megismerhessük.

1937. okt. 10. *Dr. Ferenczy Géza.*

Otto Rudolf teológiájának alapja.[1]

Nem rég érkezett hozzánk az a szomoru hír, hogy a Lahn mellett Marburgban folyó évi március tizedikén eltemették korunk legnagyobb teológusát: Otto Rudolfot. Teológiai felfogásában teljesen liberális irányu s ebből következik, hogy élénken érdeklődött az unitárizmus iránt, mellyel sok tekintetben közösséget érzett. Különösen a mi erdélyi unitárizmusunk érdekelte. Igy kötelességet teljesitünk azzal, ha lélekben sirjánál megállunk nehány percre, hogy figyelmünket életére és páratlanul nagy és értékes teológiai munkásságára irányitsuk.

Peineben (Hannoverben) született 1869-ben, 1897-ben a rendszeres teológia docense Göttingában, 1914-ben rendes tanárrá lesz Breslauban és 1917-től a marburgi egyetem híres tanára nyugalomba vonnlásáig, 1929-ig.

Nagy tudása kiterjedt a természettudományokra, filozófiára, vallástörténelemre és teológiára. Mindezen tudományok alkalmazásával arra törekedett, hogy kimutassa a vallás tudományos megismerésének lehetőségét. Kutatásainak tárgyává tette a vallás lényegét, igazságát, kifejezési formáit és kifejezési képességét.

Tulajdonképen a lutheri szemszögből tekint tárgyára. Munkásságát mégis Kantra és Schleiermacherre épiti, de ezeket mintegy kijavitja és kiegésziti Fries filozófiájával (azon az úton, melyen, de Wette kapcsolta a teológiához.) Kimutatja Wundt-tal szemben is, hogy a vallás sui generis tény és a sajátos lényegében irrácionális. A vallás az ember bizonyos belső képességében, a lelki alapban (Seelengrund) megjelenik, abból felvilágit (anamnezis). Szerinte a vallás reális megismerés az érzésben, sejtelemben és ihletben (divinácio). Ezen az úton jut el a végső objektiv reálitáshoz, amit az ember meg tud érteni: a szentségeshez (Das Heilige).

[1] Brassóban, az Egyetemes Lelkészkör konferenciáján 1937. augusztus 24-én tartott felolvasás.

Kutatásaiban nemcsak a keresztény vallás lényegét keresi, hanem általában a vallásét s igy teológiai munkássága általános érvényre számithat. De életének alkonyáig megirja a keresztény vallás teológiáját és saját liberális felfogásában, a dogmatikáját, miáltal biztositotta magának a teljes keresztény jelleget.

A mai felolvasásom feladata, hogy rámutassak arra az alapra, melyen Otto monumentális teológiai alkotása felépül.

A „Das Heilige" (A szentséges) c. művének alcime ez: A racionális és irracionális viszonya a vallásban. Ez az alcim Otto egész teológiai munkásságának főcime lehetne. Ezzel azt mondjuk, hogy munkája egységes és valódi teológiai tevékenység. Ottoról teljes képet csak úgy alkothatunk, *ha először megvizsgáljuk munkájáaak filozófiai alapvetését, másodszor ennek felhasználását a keresztény dogmatikában.* Tekintve, hogy felolvasásom keretei között mindkét feladatot vállalni lehetetlen, mert ez nagyon sok időt venne igénybe, ezért ez alkalommal csupán Otto teológiájának vallásfilozófiai alapvetését fogom analizálni és bemutatni.

Legelső kérdésünk az, hogy mi a vallás? Mielőtt feleletet adnánk, már most meg kell állapitanunk, hogy egészben véve *nem filozófia.* A fogalmi elemzés és magyarázat határain kivül van. De ez nem zárja ki azt, hogy a vallás lényegének kérdését ne lehetne megközeliteni a fogalmi gondolkodás és tudomány számára. Az erre irányuló tevékenységet Schleiermacher kezdte el, amikor kifejtette az u. n. belső látás jelentőségét a vallásban magában és a vallásos öntudat megfigyelésének fontosságára irányitotta a figyelmet. A belső látás és az öntudat megfigyelése a lélektan és a vallástörténelem kereteibe tartoznak. Ellenben azt a kérdést, hogy mi a vallás igazsága, a filozófia vizsgálja meg. A filozófiai vizsgálat tárgya tehát ez: hogyan lehet vallás, vallásos meggyőződés és élmény az emberi szellemben, ennek milyen tárházából és képességéből jön létre, végül, milyen érvénye lehet az érvényességre. Az erre irányuló munka része az ész azon vizsgálatának, amit Kant óta az ész kritikájának hivnak. Ez a kritika mutatja meg, hogy az ember bizonyos ismeretekhez a természet és a természettudomány terén milyen úton jut el. De meg kell mutatnia azt is, hogy milyen úton-módon képes magasabb ismeretekhez jutni. Ilyennek tekintjük mi a vallásos ismeretet. Ennek a kritikának van tehát egy magasabb része, ami megvizsgálja és felfedezi, hogyan lehetséges etikai, esztétikai és vallásos élmény és meggyőződés az

emberi szellemben (észben, Vernunft) és hogyan lehet annak igénye az érvényességre. Ilyen kritika alapján a szellemi élet minden területe számára adódnak általános és legmagasabb tartalmu principiumok, melyeknek törvényei szerint a legmagasabb ismeretek létrejönnek. Ezeket Kant metafizikai principiumoknak nevezi és megállapitja általuk a matematika, természettudomány, etika és esztétika metafizikáját. Leirja a természettudomány, erkölcstan, jogtan metafizikai alapelemeit. Épen ilyenformán beszélhetünk a vallás metafizikájáról és metafizikai alapelemeiről is, melyeknek felkutatása és kibontakozásának megállapitása a vallásfilozófia feladata. E feladat egyben a vallás lényegének megoldására irányul.

Otto Rudolf vállalja ezt a feladatot.

Meg kell mindenekelőtt találni a rácionális és irrácionális viszonyának keresésénél a vezérelvet. A tárgyból következik, hogy ez formális kell, hogy legyen. A vezérfonal heurisztikus principiuma a magyarázatnak. Ez azt jelenti, hogy az induktiv kutatásnak egy axiomából kell kiindulnia, helyesebben, olyan axiomára kell rátalálni, melyből az induktiv kutatás elindulhat. Otto talál is egy formális axiomát, mely igy hangzik: *a teológiai is kutatás.* Ebből az axiomából az következik, hogy a teológia is megismerésre való törekvés. Ebben pedig nincsen semmiféle teológiai principium. Azt mondhatjuk, hogy teljesen világi törekvés, mert valójában a világ megismerésére irányul. A világ megismerése pedig mit adhat a teológiának? Mondhatjuk igy is: mit kezdhet az üdvözülésre való törekvés a világ megértésével?

Erre teológiai feleletet kell találni. Otto a feleletet Sankara, keleti misztikus egyik tanitványának ezen kijelentésében találja meg: „We do not explain the world. We explain it away.“ (Nem magyarázzuk a világot. Félremagyarázzuk azt.) Ha mi ezt a kifejezést helyesen akarjuk megérteni, úgy meg kell látnunk, hogy azon határon van, amelyen a spekuláció szükségessége még áll, vagy amelyen már el kell tekinteni az elmélkedéstől. „Explain away“ még jelenthet elmélkedést is, de épen úgy jelentheti azt is, hogy az üdvözülésre való törekvés a spekulációt elveti. A keresztény üdvtörekvés pedig nem elmélkedés. De ennek ellenére mégis mindig csatlakozott hozzá a spekuláció, mégpedig azon fontos okból, hogy a keresztény üdvözülés útja nem akarja az embert a világból kiemelni, hanem a világba hivja, mert a világot Isten teremtésének tekinti.

Ennélfogva, aki az Istent meg akarja ismerni, annak meg kell ismernie az Isten világát is. Isten és világmegismerés annyira összetartoznak, amennyire már Schleiermacher egymásra vonatkoztatta azokat. Épen ezért a keresztény teológia nem nyomja el a kutatás szellemét. Ebből a megállapitásból most már az a kérdés következik, hogy milyen viszonyban van a világmegismerés és a hit?

Ezt a viszonyt teszi Otto Rudolf vizsgálat tárgyává a „Kantisch Fries-sehe Religionsphilosophie“ c. alapvető munkájában. A transcendentális filozófia foglalkoztatja, amiből egy negativ kritikai és egy pozitiv mozzanatot (momemtum) merit. És igy elénk tárja a szupranaturálizmus (mely szerint a vallás természetfölötti forrásból ered) döntő jellegü kritikáját, továbbá a vallásos hit és vallásos tapasztalás *lehetőségét.*

A szupranaturálizmus a világi és isteni kauzálitást cgymás fölé rétegződve gondolja el és megengedi, hogy az isteni okszerüség a világira befolyást gyakoroljon. Erre a visszahatás minden kijelentés beható kritikája kellett, hogy legyen, ami tagadja az isteni okszerüség lehetőségét. Ezzel a kritikával pedig döntő jellegü csapást mér a szupranaturálizmusra.

A transzcendentális ideálizmus a mi értelmi kategoriáinknak érvényességét a jelenségek világára korlátozza. Az ész pedig abban a helyzetben van, hogy saját magától belássa, hogy a megismerésnek korlátai vannak és fejlődési útján azt is meg kell látnia, hogy miben vannak a korlátai. (49. l.)

Tekintsünk az antinomiákra. Ezek határozottan figyelmeztetnek az ész határaira. Ezen a határon szükségszerüen azon idea keletkezik, hogy a világnak előttünk homályban levő összefüggése van a megismerés határain túl is. Az ideára általánosságban azt mondja Otto: Az idea az idők folyamán eredeti mély értelmét, melyet Plato adott neki, a nyelvhasználat által elvesztette... Kant magas értelmét újra visszaadta. (Logikájában azt mondja Kant: „Plato az idea kifejezést úgy használta, hogy jól látszik, olyan valamit értett rajta, ami sohasem kölcsönöz az érzéktől, hanem az értelem fogalmait, melyekkel Aristoteles foglalkozott, magasan tulszárnyalja.“) Az idea (tehát) valamiről való (olyan) fogalom, amely minden tapasztaláson túl van, amelyet, mint a tiszta értelmi fogalmakat (kategóriákat), a tapasztalásra alkalmazni nem lehet, de egyúttal olyan fogalom, amelyet a tiszta észből szükségképen meg kell alkotnunk. Fries megmutatja, hogy miért kell ilyen fogalma-

kat szükségképen alkotnunk és annak kitünését az ész közvetlen megismeréséből (unmittelbaren Erkanntnis) kimutatja, s beigazolja objektiv érvényességét. Fries kimutatja továbbá, hogy az ész közvetlen megismerésének alapján ideákat alkotunk, melyek által a térben és időben való megismeréssel szemben a dolgok lényegét ismerjük meg (50 lap) . . . „Ez a nagy tanitás a transzcendentális ideálizmusról, abban az értelemben, mellyel Fries ruházza fel. A jelenség nem „látszat" (Erscheinung ist nicht „Schein"). Nem a mi szubjektivitásunkból keletkezett önalkotásunk, hanem maguknak a dolgoknak megjelenése nekünk korlátolt megismerőknek a részére. Aki ködön keresztül lát egy tájat, arról nem lehet azt állitani, hogy nem ismer meg semmit, mert az nem is álmodik, nem délibábot lát, hanem megismeri magát a tájat, a megismerése pedig érvényes, *ellenben korlátozott.* A szemlélő tudja azt is, hogy mi a köd és hogy miként befolyásotja a látást; felismeri, hogy miben korlátozza, de korlátozottságától megszabadul és eltudja képzelni, hogy a valóságból, az igazi képből hiányzik a szürkeség és elmosódottság, habár a pozitive hozzátartozót nem is tudja kiegésziteni."

Visszatérve azon ideához, hogy a valóságnak előttünk homályban levő összefüggése van a megismerés határain túl is: ebből meg kell állapitani azt is, hogy az általános jellegü transzcendentális összefüggést lehetetlen áttekinteni. Az értelmi kategóriákhoz kötött tudomány tehát semmiesetre nem hátráltathatja az irrácionális összefüggés felvételét, hanem egyenesen követeli azt.

Ezáltal olyan területre jutottunk, amelyen a vallás megállhat. De hogyan lehetséges ezt a helyet tartalommal megtölteni? Nem lépjük-e ezzel át a megismerés határait?

Ez a nehéz kérdés elvezetett Kantnak a „Gyakorlati ész kritikájához." Ha gyakorlati szempontból az emlitett transzcendens összefüggést tartalommal töltjük meg, akkor a „Tiszta ész kritikája" azt mondja „épen én hagytam nyitva ezt a területet, melyen feltehetjük az összefüggést." De mondhatja egyúttal azt is „mivel ezen a területen nem tudtam eredményt elérni, a gyakorlati megállapitásoknak is függőben kell maradniok." Ha a két kritikát összehasonlitjuk, meg kell állapitanunk, hogy maga Kant is ingadozik a két kérdés között. Kant megengedi, hogy gyakorlati szempontból meg kell tenni a fenti feltevést, de a tiszta ész nem egyezhetik bele abba, hogy a megismerés más oldalról bővüljön

és ez lehetséges legyen. Kant a tiszta ész kiegészitésének lehetőségét elutasitja.

Hires tanitványa, Schleiermacher épen ezen a ponton kezdi el nagyjelentőségü teológiai munkásságát. Épen Kant ezen tartózkodó magatartását teszi alapelvéül. De mégis mind a ketten elvetik azt a feltevést, hogy hit által a megismerés határait elgondolható tárgyi értelemmel bőviteni lehetne. Schleiermacher is azt mondja, hogy a megismerés nem bővül, mert elméleti szempontból a világot az abszolutból dedukcióval levezetni nem lehet. Gyakorlati szempontból a fenti ideákat csupán a gyakorlati vallásba, vallásosságba lehet beállitani. Ezeket másképen felfogni lehetetlen, mert qualitative irracionálisak. Kant és Schleiermacher szerint nincs semmi teoretikus értelmük.

Eljutottunk azon igen jelentős ponthoz, ahol Otto Rudolf veszi fel a problemát. Fejtegetéseit a következőkben igyekszünk főbb vonásaiban előadni. Otto itt Kanttól elfordul és Fries tanitásai alapján folytatja sajátos bölcseleti munkáját. — Ha Kant a transcendentális ideának, amit Istennek nevez, csupán regulativ (nem megismerhető érvényü) jelentést ad, akkor Otto Friesszel konstitutiv (megismerhető érvényü) jelentést tulajdonit neki. A közösség kategóriája konstitutiv módon vezet az istenség ideájához (71—72 oldal.) Nézzük meg ezt a kérdést közelebbről.

Otto azt vallja, hogy a dolgok közössége transcendens okot követel. *A világ, mint szubstanciák közössége az összes szubstanciáknak csak valami lényegbeli, szükséges okában alapozódhatik.* Ezen a ponton Otto Kanttal ellentétben a „transcendens ok"-hoz jut. De mivel transcendens, igy a tapasztalás határán kivül esik. — Otto tudományos utján ez az első lépcsőfok.

A második lépcsőfok az antinomiák problémájánál van. Az antinomiák szerint az ész feloldhatatlan ellentmondásokba bonyolódik. De az emberi szellem észreveszi, hogy az ellentmondások mélyén mégis vannak valamilyen összefüggések, de ezek irrácionálisak. Határozott mélységben levő irrácionális kapcsolódásra bukkanunk, de ezt elgondolni lehetetlen. Az ok kategoriájának fogalmi körén ez a „mélységkapcsolódás" (Tiefenverschlingung) kivül esik. Ez az az út, amelyen igazolódik a kijelentés lehetősége. A kijelentés nem jön létre logikailag feltárt, de épen ezért logikailag szükségképen megközelithetetlen causa prima-ból. Ellenben épen itt kijelentődik Istennek az emberhez való vonatkozása, azon

a helyen, amiről tudjuk, hogy irrácionális mélységkapcsolatok vannak. Ez a mélységkapcsolat titok, de lépésről-lépésre követ és körülvesz a reális életkörülményeink között. A mélységkapcsolódás az a hely, ahol találkozunk a kijelentéssel. Itt három mozzanatról van szó: 1. Van a titokkal való veletudásunk (Mitwissen des Geheimnisses.) Ezen egészen közvetlen veletudást kell érteni, olyan formán, ahogy Schleiermacher a „közvetlen" öntudatról beszél. 2. Épen a veletudás közvetlenségéből következik, hogy nem reflexioról (gondolkodásról) van szó, hanem a valódi találkozásról. 3. Mindig kell valamivel találkozni és amivel találkozunk, az maga a titok és pedig egyfelől, mint megnemértett és megérthetetlen. Ez a teoretikus karaktere. Másfelől, mint szubsztanciális alapja a megérthetőnek. Ez a titok axiologiai, az értékben lévő karaktere.

Eljutottunk Otto fejtegetéseinek harmadik lépcsőfokához. Ezen a fokon nem elégszik meg azzal, hogy elhagyja az ok kategoriális sémáját, hanem teljesen elveti a kategoria fogalmát. Azt irja a W. Ö. Mystic c. művében (346 lap): „régen a racionális kategoriákat, hogy megkülönböztessék más természetü principiumoktól, felvették a „transcendentalis kategoria" nevet. Ez olyan kifejezés, melyet nem tudunk elfogadni, mert kategoria mindig fogalmakat jelent. Itt pedig már nincsen semmiféle fogalom, hanem csupán kifejezetlen numinozus érzelemben megragadott ideogrammája van meg a racionális felett való irrácionáliának.

Otto itt próbálja meg a kinyilatkoztatásban levő mélységkapcsolatot (vagy mélységvonatkozást) megjelölni és a „teljesen megérthetetlen, felfoghatatlan viszony" (gänzlich unfassliches Verhältnis) rejtelmeibe behatolni. A főművének (Das Heilige) „Was heisst irrational" c. fejezetében (77. lap) a következőket olvashatjuk: „Az irrácionális ebben az értelemben bizonyos feladat elé állit és pedig azt a feladatot tüzi ki, hogy a puszta megállapitással ne nyissunk ajtót-kaput tetszésszerinti ábrándos beszédnek, hanem a mozzanatait (momente) megközelithető ideogrammatikus megjelöléssel rögzitsük ugy le, amennyire csak lehet és ilyen módon azt, ami csupán az érzésben ingadozva mutatkozó jelenség, állandó jegyekhez kössük (Zeichen). Igy egyértelmüséghez és általános érvényüséghez juthatunk. Igy egészséges tant alkothatunk, melynek szilárd végzései vannak és objektiv érvényességet igényel még akkor is, amikor adequat fogalmak helyett csak fogalmi szimbolumokkal dolgozik. Nem az irrácionális rácionálizálásáról van szó,

mert az lehetetlen, hanem arról, hogy mozzanatai szerint befogjuk és lerögzitsük Igy megszüntetjük az irrácionálizmus ábrándozó önkényét, mert lerögzitjük egészséges tanban."

Az ilyen értelmü jegy számára Otto nem használja a kategoria elnevezést, hanem képes beszédet alkot. De ezzel a transcendentális kritikát, mint olyant, nem utasitja el. Igy teremtette meg, a mélységkapcsolat kimutatása által, a szükséges helyet a továbbiak számára.

A mélységkapcsolódás kiindulópontjává lett a következő ideogrammatikus képnek: „Alapozódni valamiben" (Gründen in) az „alaphoz" (Grund) vezet, de semmiesetre sem a prima causahoz, hanem a kifürkészhetetlen mélységvonatkozáshoz. Mivel mi „alap és következést" (Grund-Folge) tudunk elgondolni, épen azért tudunk valamit gondolni az „alapozódni valamiben"-nél (Gründen in). Az alap-következtetés kategoria-viszony a rácionális tartalommal való megtöltés számára épen ugy megközelithető, mint az irrácionális tartalommal való megtöltés számára. Mi ezt csak azért tudjuk jegyhez (kötni) rögziteni, mert az irrácionális számára is meg lehet közeliteni.

Otto a transcendentális kritikát még tovább folytatja és pedig egészen addig a pontig, ahol az ész az ő elkerülhetetlen empirikus korlátozottságával a tapasztalaton túl levő talajon végződik. Megállapitja, hogy maga az ész az intuitus mystikuson áll. Szóval ez a kifürkészhetetlen mélység nemcsak a kijelentés helye, hanem magát a kijelentést kell az ész szubsztáncionális alapjának tekinteni. A transcendentális apercepcio nemcsak a megismerés principiuma, hanem abban az értelemben, mellyel Otto ruházza fel, *maga a pozitiv intuicio.* A transcendentális apercepcio szubsztáncionális átalakuláson megy keresztül. Ezt az átformálódást meg kell vizsgálnunk.

Amit Otto itt az egyetemes észről (Gesamtvernunft) megállapit, azt már Kant megállapitotta a kategórikus imperativusról a gyakorlati mezőn. Isten intellektuális szemlélete, mint utolsó értelmet jelentő hatalom, az imperativuszban közvetlenül, mint ősfeltevés van értelmezve. Az etikai kategóriában kijelenti magát a kategórián tul való, a kategória által fel nem fogható alap (Grund.) Ilyenformán Kant az istenideát az etika-kategóriához csatolta. Épen igy kapcsolja Otto az istenit a világos, rácionális kategóriákba. Szóval azt, ami az észrendszerben nem rendezhető el. Itt metateoretikus

metakategoriális intuicióról van szó. Ez az intuició áttöri az ész birodalmát, majd visszatér a következő utakon.

Az első út az önmagába mélyedés (Selbstversenkung), a második pedig az egységlátás (Einheitschau.) E két utat az istentapasztalás irányainak is nevezhetjük.

1. Ime az önmagábamélyedés és belsőlátás. Amikor az ember a tapasztalás határaihoz jut, akkor megnyilik előtte a befelé vezető irány, az u. n. Augusztinus-féle út. Ezen az uton nem feltételezünk transcendentális prima-causát, hanem megállapitjuk azt, hogy a tapasztalás alapján levő felfoghatatlan feltárul a belső tekintet előtt. A transcendentális kritika tehát nincsen kikapcsolva, hanem épen önmaga tárja fel a belső dimenziót, mely a belső tekintet számára szükséges. Az irrácionális vallásos tartalom számára nem állit rácionális fogalmakat, hogy mintegy edényei legyenek annak. Otto Friessel együtt ennek értelmét ugy fejezi ki: a tárgyi megismerés határai nem mennek tul a tapasztalás körén, *de van a tapasztalónak transcendens tapasztalata.* Ennek alapja az egyénen tuli (transsubjektiv) mélységben van. A belső látás tehát a közönséges megismerési határon túl megy, róla azt mondja Otto, hogy nem más, mint intuició, önmegtapasztalás. Kant is ismeri ennek a mélységét és lélekalapnak (Seelengrund) nevezi. (W. Ö. M. 334) Ez a befelé nézés tárgyául a minőségileg „mást" választja. Ez a „más" az öntudat és az istentudat összefonódása. Ha már most az én és az Isten között „okviszonyt" tételezünk fel, akkor meg kell állapitani, hogy ez az okviszony nem analizálható.

2. Egységlátás az intuició második útja, mely szerint a világot, mint egységet Istenben látjuk. (Megfelel a pan-en theizmusnak?) Ezen az úton azt szeretnők meglátni, hogy a saját énünk mélységein kivül, hogyan lehet Istent a környező világból tapasztalni? Eckehard mester, a hires középkori misztikus azt mondja: „Istent megismerni és Isten által megismerve lenni, Istent látni és Isten által látva lenni, a dolgok mögött egy és ugyanaz." Az alany és tárgy azonositása a vallás talaján teljesen megállhat és jelentőséget nyer. Isten megismerése csak Istenben való létezés (Sein in Gott) által lehetséges, mégpedig reális kapcsolódás által. Tulajdonképen arról van szó, hogy az egy beolvad az egészbe. Vagyis mindannyian ugyanazon alapon alapozódunk. (Gründen in.)

A kölcsönhatás kategóriájából vezethető le a megragadottság (Befassen dinamikus jelentése) ideogrammája. Ez azt jelenti, hogy

lényegben megragad, vagy körülfog valami rajtam kivül álló lényeg. A fenntebb mondottak szerint ezt a megragadottságot nem mint egyén érzem, hanem minden teremtménnyel (Kreatur) együtt. Ez a megragadottság is intuitiv.

Az istentapasztalás két útja között a látszat szerint különbség van: az elsőnél behatolok a saját lelkem mélységeibe. A második szerint, mint az egy az egészbe belefoglalva érzem magam, még inkább, mint tag „minden teremtménnyel“ együtt körülfogottnak, vagy másképen megragadottnak érzem magam és igy ugyancsak behatolok saját lelkem mélységébe. A második út tulajdonképen az elsővel lényegben azonos, annak más faja csupán.

Ha logikai vonalunkat ugrás nélkül simán óhajtjuk tovább vezetni, akkor meg kell még ismerkednünk az u. n. „átérzéssel.“ Otto azt mondja Fries hagyományai szerint, hogy ismereteket érzés által is szerezhetünk. Pl. a haragot, vagy a vonzalmat megismerjük minden gondolkodás nélkül. Amikor valakit meglátunk, az arcán nem kell tanulmányokat végeznünk, ahoz, hogy megtudjuk róla, hogy haragszik-e, vagy más indulat lakik benne. Otto azt állitja, hogy vannak tárgyfelfogó tudatot kiváltó érzések. Érzés által ismerjük meg pl. a tárgyak ellenálló erejét és pedig a tapintó érzés által. De magasabb szinvonalon érzés által ismeri meg az ember, a fenségest, erkölcsi erőt. Az esztétikai megismerés is érzésen alapszik. Azt mondjuk, hogy az erkölcsi és esztétikai megnyilatkozást átérezzük. Ezen az alapon idegen valóságok tapasztalása is lehetséges (átérzés által.) Épen igy istentapasztalás is lehetséges átérzés által.

Hogy eddigi fejtegetéseinket még világosabban lássuk, be kell hatolnunk Ottonak a vallásos a prioriról alkotott tanába. A vallásos a priorinak négy mozzanata van. Ezt az a priorit ugy ismerhetjük meg legjobban, ha minden mozzanataira legalább egy futó pillantást vetünk.

1-ső mozzanat: Ennek megértésére vegyünk fel, mondjuk, egy igen drasztikus példát: egy kastély megtekintésénél, megérezzük a házigazdát. Érzésünkben mintegy jelentkezik nekünk. Otto szerint ez a képesség valamilyen a priori tulajdonságon, lelki helyzeti erőn nyugszik. Az a kérdés merül fel, hogy Otto vajjon nem pszichologizálja a Kant-féle a priorit? Sokan gondolkodóba esnek ennél a kérdésnél, pedig Otto eljárása azt bizonyitja, hogy a kanti formális a priori helyett tartalmi a priorit tár elénk. Istent a priori

teremtőnek ismerjük meg. Ez az a priori minősitett tartalommal telik meg a minden tapasztalás felett álló fenségesről: Istenről. Igy tehát épen ellenkezője a tapasztalati megismerésnek. Tartalma átlépi annak határát. Tapasztalati megismerésből levezetni nem lehet. Ellenben, ha a tapasztalati megismeréshez ilyen tartalom csatlakozik, akkor ez a tartalom a megismeréssel szemben a priori.

Itt tehát semmiesetre nincs szó az a priori pszichologizálásáról, vagyis arról, hogy milyenek a lelki folyamatok az a priorinál, milyen lelki müködés utján jön létre a fogalmi elv, hanem ezen a helyen tárgyi a priorival találkozunk.

Sokan azt kérdezhetik, hogy az a priori ilyen magyarázat mellett megtartotta a jellegzetes sajátságát és értelmét? Erre igen természetesen azt felelhetjük, hogy ami a dolgok mögött van, épen előttünk van. A tartalmi, a priori, az érzés által való megismerés elvi önállóságát fejezi ki a tapasztalás által létrejött megismerés formai a priori-jával szemben és az érzés által való megismerés tárgyi érvényességét szögezi le.

2-ik mozzanat: Az a priori megmutatja a lényegvonatkozást Isten és ember között. A tárgyi a priorihoz hozzátartozik a tárgyvonatkozás a priorija is.

3-ik mozzanat: A tárgyvonatkozás mutatja az a prioritás minőségi sajátosságát. Ezzel pedig a vallásos képességre (Anlage) utal. Vagyis ebből következik, hogy az emberben vallásos képesség van, épen ugy, mint ahogy más képességek is vannak.

4-ik mozzanat: A vallásos képesség az ember más lelki képességeivel élő vonatkozásban van. Ebből az következik, hogy a kijelentés hatással van az észre.

E helyen a formai vezérfonaltól tekintsünk egy pillanatra a tartalomra. Itt azt látjuk, hogy a szentséges rácionális és irrácionális mozzanatokból összetett kategoria, amiben mind a kétféle mozzanat a priori. A vallástörténelem folyamán a rácionális mozzanatok az irrácionálisokkal a priori principiumok szerint összekapcsolódnak és a rácionálisok az irrácionálisokat sematizálják. A tremendum a numinozum lesujtó mozzanata az igazság, erkölcsi akarat rácionális ideájában sematizálódik. A fascinans, a numinozum vonzó mozzanata, a szeretet, jóság, irgalmasságban sematizálódik. A mirum mozzanata az abszolutság rácionális ideája által sematizálódik. Láthatjuk, hogy a vallásban a rácionális és irrácionális benne van. Igy az irrácionális mozzanatok életben

maradása megóvja a vallást az elrácionálizálódástól. Ellenben, ha a vallás gazdagon megtelik rácionális mozzanatokkal, akkor megóvja a vallást a fanatizmusba és mysticizmusba való sülyedéstől. Ezáltal képesiti arra, hogy minőségi, kultur és az emberiség vallásává legyen. Ezen az alapon megállapithatjuk, hogy a keresztény vallás a legmagasabbrendü a földön. A mély irrácionális alapon épül fel benne a tiszta és világos fogalmak, érzések és élmények épülete.

Ottonak ez a nagyszerü megállapitása feltárja előttünk az igazi unitárius hittan perspektiváját és megalkotásának lehetőségét.

De térjünk vissza a tárgyunkra. Ezzel a megállapitással, hogy a kijelentés hatással van az észre, vagy hogy az irrácionális mozzanatok összefüggenek a rácionálisokkal, eljutottunk Otto utolsó problémájához, mely szerint még meg kell vizsgálnunk a vallásos, a priori viszonyát az észhez. A felelet az a priori harmadik és negyedik jelentése szerint adódik.

Láttuk, hogy Otto véleménye szerint az isteni lényeget, mint a valóság mélységében levő lényeget átérezzük. Az elmélkedésünk útja a továbbiakban épen az ellenkező. Ilyenformán azt kérdezzük, hogy a vallásos tapasztalat lehet-e alapja minden más tapasztalatnak, vagyis minden más tapasztalat a vallásos tapasztalatban gyökereződik-e ?

Otto teológiai munkásságában a vallásos képességnek központi jelentőséget tulajdonit. Ezzel egyúttal tiltakozik az ellen, hogy a vallást lélektani úton nem vallásos forrásból vezessék le. Otto Schleiermacher bölcseleti vonalát vette fel és a szentséges analizálásával arra törekszik, hogy kimutassa a vallásos perspektiva sajátosságát és másból való származtatásának lehetetlenségét. Épen ezért vizsgálja és bontja fel a vallásos képességet.

A képesség (Anlage) a tapasztalás szférájába tartozó fogalom. Bár képességet, mint olyant tapasztalni nem lehet, hanem csupán annak megnyilatkozását. De bizonyos tapasztalatainknál kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a tapasztalt megnyilatkozásnak bizonyos képességből kell fakadnia. A valóságot mi sokféleképen appercipiáljuk. Az appercipiálásnak egyik különleges módja az átérzés, vagy (vallásos) divinatio (ihlet, sejtelem.)

Otto elutasitja magától a vallási világimmanenciai magyarázatát és rámutat arra, hogy mi nem szükségképeni lényegkapcsolódásban vagyunk Istennel, hanem olyan kapcsolatban vagyunk,

melynek lehetősége Isten kezében van. Ez az igazi keresztény felfogás és igy nyer értelmet számunkra a kijelentés.

Itt önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy Otto pan-entheistikus felfogást hirdet-e? Erre nézve azt a kijelentést teszi, ha a pan-en-theizmusnak nincs más szándéka, mint az, hogy kifejezze minden végesnek belsőséges vonatkozását Istenhez, akkor egész nyugodtan érvényességet tulajdonit neki. Ellenben, ha az „en" („in" -ban, -ben) térbeli vonatkozást és viszonyt jelent, akkor nem kezdhet vele semmit (S. u. U. 213.) A megragadottságnak (Befassen) nem térbeli, hanem dinamikus jelentést tulajdonit.

Befejezés előtt még csak arra kivánok utalni, hogy az érzés által való megismerés megállapitása Kant alapján lehetséges. Ezért Kant harmadik kritikája, az itélőerő kritikájára kell irányitanunk tekintetünket.

Otto már a tiszta ész kritikája alapján az ideogrammát és különösen a valamiben való alapozottság (Gründen in) ideogrammáját levezethette. A továbbiakban Kant tapogatózása, mellyel az ok fogalmát körülveszi, megmutatja, hogy ennek a kategóriának a hiányosságát érezte. A harmadik kritika segitett valamit a hiányok pótlásában. Ezért Otto megállapitja, hogy a két első kritika között az áthidaló a harmadik. Kant a harmadik kritikában megállapitja, hogy a világ megismerése nem tudományos ismeret, hanem subjektiv felfogás A világmechanizmus magyarázata csak részeket mutat, az egészhez nem vezethet el. Ezért szükség van a célszerűségi nézőpontra, ez pedig odavezet, hogy a világot isteni terv célszerü alkotásának kell tekinteni és csak az egész magyarázhatja meg a részeket. Itt van a tudás és a tudomány határa.

Kant elvezet tehát a titokhoz, ami az élet alapján van. Itt már a fogalom felmondja a szolgálatot, a továbbiakat ideogrammák jelölik meg. Ezekben a képekben benne tudjuk a titkot.

A két kritika hidját tehát megtaláltuk. Annakidején Kant megállapitott két világszemléletet, amelyek egymásmellett állottak s közülök a gyakorlati szemlélet önállónak tetszett. De a transcendens negativ keretét nem tölthette be. Azt mondja Otto, hogy a teológiai és etikai világszemlélet egymásba olvad egységes világszemléletben, az *intuitusban* és igy az elméleti határoltság nem jelenti többé az intuitiv világszemléletnek a teoretikus megszüntetését, mivel maga rájött a titokra. És épen azért, mert erre rájött, tudja azt is, hogy nem rácionális világmagyarázat, hanem hitbeli szemlélet.

Otto kijelentése tehát helyes, mely szerint a harmadik kritikában, vagyis az érzés kritikájában Kant maga veszi fel az „intuitus mysticus“ vonalát. Igy Kant etikai és te'eologiai perspektivája öszszeolvad közvetlen egységgé. Ez pedig azt jelenti, hogy a teleologiai nézet beleolvad a vallásosba. Nyilvánvaló lesz, hogy az intuitiónak nincsen teoretikus jellege. Mi sejtjük (ahnen) a földi dolgok összefüggésében az istenit. Ebben a sejtésben (Ahnung) pedig benne van az, hogy mi egységben érezzük magunkat a mindenséggel. Ez az egységérzet fogalmakban kifejezhetetlen, mert érzelmi tulajdonságu. Az isteni maga hordozza az alany-tárgy-találkozást és abban megjelenik. Ez a tény érvényes annak ellenére is, hogy az értelem (Verstand) teoretikus megismerésének a határai nem bővültek. Ellenben ez a kritikai határ nem zárja ki azt, *hogy az ideogrammák a valóságot ismerjék meg.* Az ideogrammákkal tehát az isteni valóságot ismerjük meg. Ennek a megismerésnek, ha az érzés is szerephez jut benne, objektiv érvénye van.

Ezekben igyekeztem Otto teológiájának filozófiai alapvetését felvázolni. Ezen épül fel az a nagy alkotás, ami Ottot, Baumgarten kieli egyetemi tanár szerint, korunk legnagyobb teológusává tette. Ezen épül fel vallásos értékbölcselete és dogmatikája.

Otto nem találta meg Kant transcendentális bölcseletében a problémák megoldásának lehetőségét. De azért ezt a filozófiát megtartotta alapnak és kritikai elmélyedéssel, a három kritika összekapcsolásával a hézagokat kitöltötte és kiegészitette Fries és Schleiermacher nyomán az érzés beható birálatával. Igy mindig szilárd filozófiai alapon maradt. Azon téves és sok helyen lábrakapott nézettel szemben, hogy Otto nem filozófiai, hanem lélektani alapon közelitette meg a szentséges értékét, határozottan állitom és a fent elmondottakkal bizonyitom, hogy Otto a lehető legszilárdabb filozófiai alapon áll és arról sohasem tér le. Megmutatta, hogy a vallás sui-generis értékéhez csak a kanti etikai felfogáson tul juthatunk el. Megteremtette a vallás irrácionálitásának kritikáját és ezzel korunk legnagyobb jelentőségü vallásbölcseleti munkásságát végezte el.

A felvázolt filozófiai alapvetéssel Otto egész munkájának nagyszerü képe nem bontakozott ki előttünk. (Ennek feltárása olyan feladat, melyet más helyen igyekszem elvégezni.) De csupán a bölcseleti alap megismerése is, ránk unitárius teológusokra nézve haszonnal járt, mert már ez is mutatja, hogy Otto sohasem mutatkozik dogmatikusnak és elfogódottnak. A vallás lényegét azon az úton keresi, mely útra kelve, mi unitáriusok is haszonnal követhetjük őt.

Dobai István.

Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.

(Befejezés.)

Kárpáthy-Kravjánszky: „Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya“ című dolgozatának csaknem két első oldalát a János Zsigmondról írt munkám birálatának szenteli. Az érdemleges megjegyzésekre válaszomat az alábbiakban adom meg.

Kárpáthy-Kravjánszki: „Vallási téren is még mindég a szabadság ideális hazája Erdély, amit a szerző igyekszik erősen kiemelni és hangoztatni, pedig ez a megállapítás Szekfű óta elvesztette értékét.“ Ami más szóval azt jelentené, hogy Szekfű óta nem lehet Erdélyben vallásszabadságról beszélni. Előre jelzem, hogy a katolikus és protestáns történetírásnak sok olyan pontja van, ahol nincs egyezés, sőt mondhatnám, hogy nem lesz soha. Ezt is egy olyan pontnak tekintem.

Tisztelettel hajlunk meg a Szekfű átértékelő iránya előtt s elismerjük, hogy sokan a Hóman—Szekfű irányt úgy tekintik, mint a hivatalos magyar történetírást, de mi unitáriusok mindig szabadelvüek voltunk és vagyunk s nem ismerünk olyan írói egyéneket, akikre behunyt szemmel, mint dogmákra esküdnénk, pedig Kárpáthy-Kravjánszky ilyesmit tesz s ahelyett, hogy a kérdést részletezné, általánosít s abba a hibába esik, hogy Szekfű Gyulát nem helyesen értelmezi. Szekfű vallásügyi fejtegetésének lényege ebben van: „Akkoriban a vallási élet terén a mai individuális szabadság ismeretlen volt.“ [1] Vagy tovább: „Áttekintve ezen fej-

[1] Hóman—Szekfű: Magyar történet IV. köt. 251 l.

lődést, semmiképpen sem láthatjuk benne a vallásszabadság modern elveinek megvalósítását." [1] Ezt ebben a formában mi is valljuk. Ez azonban más szóval csak azt teszi, hogy a XVI. században nem a XX. századi vallásszabadság volt, minthogy nem is lehetett, hanem csakis a XVI. századi. Megtévesztő szempontból vizsgálja az a XVI. század vallásszabadságát, aki a XX századi vallásügyi viszonyokat méri a XVI. századhoz, mert a XVI. században keresni a mai állapotot, épen annyi, mintha valaki éjfélkor keresné a napot, vagy pedig a gyökeret hasonlítaná az ágakhoz; de amint az ágaknak lényege, élete és értéke a gyökérben van, azonképen a mai individuális vallásszabadságnak is a XVI. század vallásszabadságában van a gyökere, vagyis a vallásszabadság a XVI. században Erdélyben megszületett, élt, meg volt s ezt becsüljük és értékeljük mi nagyra a XVI. századi Erdély életében. Hogy pedig még világosabb legyen ez a kérdés, megemlítjük, hogy az egész reformáció lényege abban van, hogy megdönti a tekintély elvét s előtérbe lép az individuum s aztán a fejlődés vonalán egymásután alakultak meg a lutheránus, református és unitárius vallások, vagyis a protestáns vallások létrejövése s puszta létezése is a XVI. századi vallásszabadságnak megdönthetetlen bizonyítéka. Aki pedig még ezek után is kételkedik, az vegye elő az erdélyi országgyülések határozatait s ott meggyőződhetik arról, hogy Erdélyben a vallási szabadelvüség felépítésére az első lépés az 1545-iki tordai országgyűlésen történt s azután az 1556-ik kolozsvári országgyűlés, az 1557., 1564., 1568. évi tordai országgyűlések s az 1571-ik marosvásárhelyi országgyűlés vallásügyi határozatai kitörölhetetlen és *soha át nem értékelhető* bizonyságai a XVI. századi vallásszabadságnak és vallási szabadelvűségnek.

Miután elfogultsággal vádolhatnak, szívesen adom át a szót e kérdésben Asztalos Miklósnak: „Bármennyire igyekeznek *egyesek* kimutatni, hogy a modern tolerancia Erdélyben ismeretlen fogalom volt, az mit sem von le abból a tényből, hogy Erdélyben már az 1570-es években megszünt a vallási viszály s már csak az újabb szektárius mozgalmak letörése okozott gondot az államnak, amit egyetlen európai államról sem mondhatunk el, azok közül, amelyeket a protestantizmus mozgalma érintett. Bármily körülmények hozták is létre, oly tény ez, amely a korban páratlan

[1] Hóman—Szekfű: Magyar történet IV. köt. 272 l.

jelenség lévén, csak különleges értékelés tárgya lehet."[1] Hasonló megértő szellemben tárgyalja Dr. Veress Endre is most megjelent munkájában Erdély vallásügyi szabadelvüségét és szerinte is: „A kis Erdély Európa minden más országát megelőzte a lelkiismereti szabadság biztosításában ... Ám a kilengések általánosak másutt is ez időben s rajtuk még csodálkoznunk is alig lehet, ha a kor társadalmi életét, a közvélemény hullámzó áramlatait s a forrongó kedélyek nyugtalanságait ismerjük s *megérteni igyekszünk*."[2]

Kárpáthy-Kravjánszky nem értelmezi helyesen Szekfűt, mert Szekfűnek ezen szavai: „Az erdélyi ember kénytelen lévén lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesítéséről, *gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek békés és egyenjogú együttélésének*,"[3] már kénytelen elismerése annak, hogy Erdély vallási fejlődésében megelőzte Nyugatot s hogy Erdélyben mégis csak volt tolerancia. És ha még most is lenne árnyalati különbség, ez onnan magyarázható, hogy a katolikus és protestáns történetírás céljaiban, eszközeiben, felfogásában, sőt kifejezéseiben is mindig lesz különbség.

Hóman—Szekfű *átértékelték* a magyar történelmet. Sok helyen kivánatos az átértékelés Erdély történelmében is, de minden történetírót az „ante omnia veritas" elve kell, hogy vezessen. Mi erdélyiek különben már sok mindent átértékeltünk, de Erdély vallástörténelmi szerepét csonkítani sohasem engedjük. Erdély a vallásszabadság történelmi földje volt s minden tárgyilagos történetíró előtt az is marad.

A XVI. században az 1568-ik, mondhatni *unitárius év* örökre kitörölhetetlen nyomot hagyott a vallásszabadság kivívásában. Hiábavaló minden erőlködés, mert ez az erdélyi géniusz elvitathatatlan győzelme és érdeme, ami különösen nagy értéket jelent, ha arra is tekintettel vagyunk, hogy a vallási egyenlőségért vívott küzdelmek terelték az embert politikai jogainak helyes felismerésére és mérlegelésére. Ezt nekünk erdélyieknek és unitáriusoknak ismételten hangsúlyoznunk kell, miáltal nem követünk el történelem hamisítást, hanem csak kötelességet teljesítünk, mert közös érdekünk és hivatásunk védelmezni azt, amit a mult reánk bízott.

Ezekben úgy vélem, megfeleltem annak a lelkész afiának is,

---

[1] Asztalos Miklós: Erdély története. Budapest, 1936. 73 l.
[2] Dr. Veress Endre: Báthory István király. Budapest, 1837. 64 l.
[3] Hóman—Szekfű i. m. 273 l.

aki Szekfűre való hivatkozással azt kérdezte tőlem, hogy *volt-e a XVI. században Erdélyben vallásszabadság?*

Kárpáthy-Kravjánszkynak egy másik fő ellenvetése ez: „Nehezen bocsátható meg, hogy alig van mondanivalója az erdélyi katolicizmus küzdelmeiről, amikor például a székelyek fegyverrel a kezükben kénytelenek védeni hitüket. Munkám megírásakor foglalkoztam a csiki székelyek ellenállásának megfejtésével, sőt voltam az állitólagos csata színhelyén, a Székelyudvarhely és Csikszereda közötti „nagy erdőn“ is, de nem tudtam többre menni, minthogy a csiki székelyek ellenállása, amelynek történelmi hitelességét megállapítva, leírva seholsem találtam, nem egyéb szájhagyománynál, amit történelmileg igazolni ma sem lehet. Ez az oka annak, hogy nem írtam e kérdésről, minthogy munkám egész anyagában csak reális eseményekkel foglalkoztam. Való igaz, hogy a protestantizmus előnyomulásával Erdélyben a katolicizmus nehéz helyzetbe került, csak tengődött, de mióta a világ fennáll, minden újabb szellemi irány a régi bukásán igyekezett emelkedni s miért lett volna épen a reformáció a kivétel. De azért nem tagadom, hogy a katolikus üldöztetések felemlegetésekor mindig az a bizonyos bárány jut eszembe, mely a vizet felfelé is megzavarta, ami azonban nem azt teszi, hogy ne itélném el a legnagyobb mértékben az atrocitásokat, bármelyik felekezetnél történik is az, de azt hangsúlyozom, hogy János Zsigmond vallási erőszakoskodását igazoló történelmi okmányokra eddig még senkisem akadt. Mint annyi más koreszme, a reformáció is lehetett fellépésében erős, ellenmondást nem tűrő, de hamar megtisztult annyira, hogy a katolicizmust a protestantizmus szenvedélyessége Erdélyben sohasem fenyegette.

Csodálatos, hogy Kárpáthy-Kravjánszky, aki kezdetben minden más forrást lekicsinyelt s csak az ő vatikáni anyagát tartja igazi forrásnak, egyszerre csak a hagyományhoz fordul s olyan forrásmunkával akar bizonyítani, mint az Erőss József-é,[1] aki munkájáról az Előszóban maga is ezeket írja. „Jelen dolgozatunkat a nagyközönségnek és a tanuló ifjuságnak olvasókönyvül szántuk. Úgy vélvén, hogy addig is, míg a székelyek története című tudományos mű megjelenik, tájékoztatóul fog szolgálni.“ Aki pedig

[1] Erőss József paptanár: A székelyek története. Különlenyomat a „Székely Hirlapb“-ból, Kézdivásárhely 1913.

eddig nem hitte, hogy a csiki székelyek és János Zsigmond csapatai közötti vallás-háború csak néphagyomány, az arról tökéletesen meggyőződhetik, ha elolvassa az Erőss színes előadását:[1]

„*Egykori feljegyzések szerint* (amelyek ugyan seholsem találhatók) János Zsigmond előbb szépszóval és igérettel, majd szigorú paranccsal akarta rávenni a csikiakat, hogy az *unitárius vallásra* térjenek, végül, mikor ezek eredményre nem vezettek, fegyveres népét küldötte ellenük.

Élt Gyergyóalfaluban egy István nevű szentéletű megyés pap, ki összegyűjtötte a gyergyóiakat s hatásos beszédben feltárta a nagy veszedelmet, mely ősi hitüket fenyegeti s felszólította őket annak védelmére. Erre Gyergyó népenek apraja-nagyja felkeredett s elhagyván otthonát (1567) Csiksomlyóra mentek, ahova a csikiak is gyűltek. Itt köszöntötték a boldogságos Szűz Máriát, az ő képében s segítségül hívták szükségükben. Megerősítvén magukat az angyalok kenyérével, egy jámbor szerzetes buzdító szavaira *fegyvert ragadtak*, hogy szembeszálljanak a fejedelem seregével. A *hagyomány szerint* nemcsak a férfiak, de az *asszonyok is fegyvert ragadtak*, sőt a *szárhegyi leányok kibontott hajjal a csapat élére álltak*. Az Udvarhelytől Csik felé vezető úton a nagy erdőnek egy *tisztásán* találkozott a hitvédő sereg a fejedelem hadi népével. Amidőn ezek meglátták a székely hadak élén haladó kibontott hajú, villogószemű s kezükben tüzes üszköt lobogtató hajadonokat *félelem szállta meg őket* s a harcot megsem kisérelvén, visszavonultak. Más *forrás szerint* (?) a hadak megütköztek s a csikiak győztek.“[2]

Azért közöltük ilyen hűen és részletesen e leírást, hogy már első olvasásra is láthassa mindenki, hogy ez néphagyomány, minthogy ezt a szöveg közben Erőss is megemlíti. Igaz, hogy később arra is hivatkozik Erőss, hogy a fennti esemény hitelességét igazolja P. Mihály Balázs szerzetes, ki 1578-ban született, tehát 11 évvel az esemény megtörténte után, de hallotta másoktól, szemtanuktól; végül egy másik bizonyítás a híres csiksomlyói búcsujárás százados gyakorlata lenne.

A hagyomány anyagát próbálja most Kárpáthy-Kravjánszky Gromonak egy levelével[3] történelmivé tenni, de a levél anyaga is

---

[1] Erőss: i. m. 5 l.

[2] Erőss: i. m. 85—86 l.

[3] Gromo 1567. július 19 levele. Venezia közölve 47—48 oldalon.

homályos úgy, hogy még most is csak néphagyománynak kell minősítenünk a csikiak vallási ellenállását. Különben az állítólagos zavaros források is az eseményt 1556-ra, 1559-re és 1567-re teszik bizonytalanul s a helyleírás is bizonytalan. János Zsigmond 1556-ban még nem volt tényleges uralkodó, az 1559-ik év pedig úgy kerülhetett forgalomba, hogy a várdotfalvi határ déli részében van egy emlékmű, amelyet Henter Antal Udvarhelyszék főkirálybirálya emeltetett 1817-ben ezen esemény emlékére, de később rájöttek, hogy János Zsigmond 1559-ben még katolikus volt s így tolódott az esemény 1567-re, hogy az *unitárius* János Zsigmondnak tulajdonítsa az erőszakos térítést, de a legjobb számítást is tekintve, János Zsigmond csak 1567-ik év közepén lett unitáriussá, pünkösd havában, májusban még nem volt az.

Tény ebből csak az, hogy a protestántizmus a csikiaknak a katolikus valláshoz való ragaszkodása miatt Csikban nem tudott gyökeret verni, de semmisem igazolható abból, hogy János Zsigmond fegyverrel terjesztette volna a protestántizmust, valamint az sem, hogy rendszeres fegyverzetű katonáit a csikiak a kibontott hajú szárhegyi leányok vezetésével tönkretették volna. A XVI. század második felében Erdélyben már nem történhetett meg olyan csata, melynek semmi nyoma, semmiféle írott emléke ne maradt volna fenn.

Legszerencsétlenebb kifejezése Kárpáthy-Kravjánszkynak a „kismagyar történetszemlélet“ emlegetése, mert az már bűn számba megy, mikor valaki olyant mond, amit maga sem hisz. Jól tudja azt Kárpáthy-Kravjánszky is, hogy a protestáns, helytelenül „kis magyar“-nak nevezett, vagy erdélyi liberális történeti szemlélet Erdély különállása idején sohasem jelentett tiltakozást az összmagyarság történeti jogai ellen, hanem az csak a Habsburgok ellen irányult a magyar nemzeti állameszme védelme jegyében. Ilyen ferde okoskodással Kárpáthy-Kravjánszky Bethlen Gábort is a „kismagyar“ politikát követők közé sorolná. Egyszersmindenkorra hagyjunk fel a „kis“ és „nagy magyar“ politika megkülönböztetéssel, mert ez nem méltó a magyar nemzet történelmének szelleméhez.

Abban igaza van Kárpáthy-Kravjánszkynak, hogy én idealista vagyok, de arra mindig vigyáztam, hogy ideálizmusom ne legyen soha reális alapnélküli s ne lépje túl soha a tárgyilagosság határát. Különben új eszményekre még ebben a zűrzavaros világban

is szükség van. Mi tanárok, mint nevelők, nemcsak lelkileg, hanem hivatásból is mindig ideálisták voltunk, vagyunk és maradunk.

Végül Kárpáthy-Kravjánszky tárgyalt füzetének tartalmát összefoglalóan tekintve, sajnálattal állapítom meg, hogy Kárpáthy-Kravjánszky szemében munkám elolvasása után is János Zsigmond a régi: fekete ördög, kinek még emlékére is halált kell kiáltani, de megnyugtat az, hogy a magyar és világtörténelemnek még sok olyan egyénisége van, akiket a felekezeti értelmezés ilyen ellentétes megvilágításban mutat be s hogy a vallásháborúk korában maradjunk, míg a katolikus írók szerint Erzsébet angol királynő a legnagyobb bűnös, Stuárt Mária pedig, maga a földön járó angyal, addig a protestáns íróknál a drámai küzdelemben Stuart Mária a főbűnös s méltan megérdemelte szomorú sorsát. Ilyenkor aztán csak a tisztánlátó olvasó tudja megállapítani, hogy melyik felfogás az előítéletmentes, melyik oldalon van a tárgyilagosság.

Mi nem féltjük János Zsigmond alakját soha a világosan látók'ól. János Zsigmondról, most századok után is mérve fel életét, megállapíthatjuk, hogy szelleme egy új világnak felismerője, megértője és erősítője volt. Ezért mindég élni fog nemes alakja, míg lesz e földön szabadon gondolkozó és pedig úgy hiszem, hogy abban a tisztes keretben, melyben történelmi arcképét megrajzoltam, mert ezt kívánja életének törvénye, azt munkálja a minden előítéleten győzedelmeskedő igazság. Hadd jöjjenek János Zsigmondra és korára vonatkozó újabb és újabb előkerülő adatok, eddig ismeretlen bizonyítékok, melyekkel a részletek bővülnek, a színek élénkülhetnek, vagy tompulhatnak, de mindig marad az alapfelfogás. János Zsigmond történeti alakját nem féltjük senkitől és semmitől.

P. Szentmártoni Kálmán.

A papi ház.[1]

A *ház* az általános meghatározás szerint az ember lakóhelye, társadalmilag a család, mondjuk a háznép-otthona, meleg fészek, maga-magában egy kis csodálatos külön világ, egyházi szempontból a legkisebb közösség vára, amelynek mindenike egy-egy értékes alkotó eleme és sorsrészese a nagyobb közösségnek.

Az alkalom a papi ház jelentőségének vizsgálatára tereli a figyelmemet, értvén papi házon nem csak az épitett falakat, hanem az azok közt lakókat is: a papi háztáj életét az egyházközségben.

Keresztényi felfogásunk erkölcsi hivatás szempontjából nem tesz külömbséget ház és ház között, hisz mindannyinak feladata, ha változó körülmények közt is, azonos: a keresztény erkölcs érvényesitése. De azt mégis csak meg kell hagynunk, hogy a papi ház unitárius elhivatásának megszabásánál és megitélésénél szigorubb mértékkel mérünk, mert azt elsőnek tartjuk az egyenlők között. Hatása kiterjed a közösség többi háza fölé, hasonló a szervezet központjához.

A papi ház a maga egyéni intim élete mellett egyrészt vezéri kötelezettségek hordozója, másrészt vezéri jogok letéteményese és gyakorlója. Ezer szem figyeli lépteit, ezer szem lesi példáját, ezer szem várja intését, ezer szem hálája ragyog hűségére, ezer szem szemrehányását érzi hütlensége esetén.

Mai nehéz napjainkban uj jelszók nagy tömege ráncigálja az emberek figyelmét, belső bajaink is vannak, helyén legyen ma az őrálló, roskadásig hű a papi ház!

Világitó torony legyen, melynek biztató sugarai a tornyosuló hullámokon is áttörve, révet mutassanak az élet hajótöröttjeinek; erőnek, kitartásnak Déva-vára legyen, példaadó még befelé hulló

[1] Szerző felolvasta Szentivány-Laborfalva egyházközségben 1937 november 7-én tartott papilak-avató ünnepélyen.

könnyek és megcsufoltatások idején is; iránytű legyen, melynek delej-vonala a széptől, jótól semmi érdekért el nem távolodik; tudásnak és tanitásnak háza legyen, amelyik keresztényi, áldozatos türelemmel igyekszik pótolgatni azokat az ismereteket, melyeket helyzetünk tőlünk hova-tovább mindinkább megtagad; józan megitélésnek és elfogulatlanságnak helye legyen, ahol a mult emlékei és a kor igényei kellő elbirálásra, összeegyeztetésre és terjesztésre találnak; törvény tartásnak és tartatásnak háza, amely kifelé, befelé szentséggel őrködik közéletünknek alkotmányossága felett, figyelemmel kisér és számonkér minden eltévelyedést, a rendelkezésünkre álló eszközökkel óv, int, dorgál, fenyit, de mindig javitó célzattal; mintaképe legyen Madách küzdő embere, — bizó mindhalálig!

Midőn papirra vetem ezen sorokat, magam is megijedek, nem annyira a feladatok roppant sulyától, mint inkább annak a felelősségnek tudatától, amely ezen elkötelezettségeknek természetes velejárója.

Megnyugszunk azonban, ha a papi ház értékmegitélésénél magunkból kiinduló emberi mértéket alkalmazunk. A papi ház népét is egyfelől az élet viszontagságai, másfelől az emberi gyarlóság megtévedhetései tartják két tüz között. Ezeknek korlátai között kell tennie, ami tehető, elmarad, ami erejét felülmulja. Ha tárgyilagos megállapitás szerint semmi emberileg lehetséges elmulasztása szemére nem vethető, máris egyesre felelt.

De vajjon céljaink felé haladásra elegendő-e a papi ház elhivatási kifogástalansága!? A legkiválóbb hadvezér is katonaerényekkel ékeskedő sereg nélkül győzelmet arathat-e!?

Ér-e valamit a fénynek forrása, ha nincsenek nyitott és látó szemek? Ér-e valamit Déva vár példája, ha a hit, meggyőződés mellett megállás, ha nincs aki fogalomtétellel értékelje a mártiromságot, szolgálja az eszmét!? Nem puszta kalimpálás-e a delejtű mozgása, ha részegek a hajósok!? Lehet-e a tudásnak, tanulásnak kútforrása az a hely, ahol a kiáltó szó pusztába hangzik, ahol az ige süket fülekre talál, ahol a keblek elzárkóznak az ismeretek elől, ridegek maradnak sajátos kulturánk törekvéseivel szemben? Juthat-e érvényre a legvilágosabb és leggondosabb kritika, ha tanácsai törpe gondolkozáson, ferde elfogultságon törnek meg? Lehet-e törvénytisztelet és törvénytiszteltetés olyan helyen, ahol felburjánzik az akaratosság, önbiráskodás és a fegyelmetlenség?

Azt hiszem nem kell töltenem az időt a feleletek megadásával. Azok a fentiekből önként következnek és egyuttal megjelölik azokat a kivánalmakat is, melyek a papi ház köré rendelt többi házakat egyházi tekintetben kötelezik.

A papi ház és egyházközség csak egyetértő, tevékeny munkával érhetik el teljesitő képességük maximumát. A vezér és tábor egy test. A közös ügy védelmében egy az egészért, az egész egyért! Félrefarolások, széthuzások nemcsak a bénitó erők elvesézését jelentik, hanem azokét is, amelyek az előbbieknek ellensulyozására szükségesek, igy dupla veszteséget jelentenek.

Távolról sem kivánom, hogy az egyházközség beléletében ellenvélemény fel ne merüljön. Vita, alkotmányos küzdelem épen érdeklődő életnek a jele, azonban szinte életfeltétel, hogy a küzdelmek a törvényes formák kereteit át ne lépjék soha. Nekünk egy védvárunk van: az alkotmányunk és ennek keretében saját törvényeink. Ezeknek megszegése, ilyenre mozgalmak inditása jó adag lelki vakságot tételez fel a mai világban.

Tehát, papi ház, becsüld meg a gondjaidra bizott többi házakat, vezérként, de ne uralkodóként emelkedjél azok fölé, ti meg többi ház, ne a muszáj kényszerével, hanem számitó öntudattal, a vezér iránti és egymás közötti fegyelem szükségességének meggyőződésével sorakozzatok fel egyházi tökéletességünk minél erősebb megközelitésére!

Ami a jeleni alkalmat illeti, az ünneplő egyházközség részünkre ép biztató jelet szolgáltat. A gyarapodás az egyesek életében is belső rendet jelent. Hisszük, hogy a papi ház létesülése is belső erőnek az eredménye.

Legyen is igy, mert az egyház iránti kötelezettségek tiszteletét és teljesitését fokozott mértékben várjuk el attól az egyházközségtől, melyet nagy Berde Mózsánk emléke erősithet és kötelez.

Dr. Lőrinczy István.

Adalék Bölöni Mikó Lőrinc életrajzához.

(1809—1872.)

Ma a regényes életrajzok irodalmi irányzata vezet. Irodalmi nézőpontból bármi legyen is a felfogás és a regényes életrajzok irodalmi értéke bármily esztétikai értéket képvisel is: a tulzásba esett természettudományoskodás után a nagy közönség élvezi a valóságba kapcsolódó romantikát. Hiába, az ember észszel meg nem szerkeszthető gépezet. Van benne a durva materialismustól szabadulni vágyó lélek is. Hogy azután a kor minő lelki táplálékot nyujt, az a kor iróinak lelkiségétől függ.'

Egyházunkban is időszerü volna az egyháztörténelmi életrajzokat regényes életrajzok alakjában hiveink elé vinni, mert ily módon jobban megtudnók kedveltetni hiveinkkel egyházi nagyjaink emberileg értékes egyéniségét és jó tulajdonságait.

Azt készséggel elismerem, hogy egyházi életünk szerény keretében és az unitárius puritán életmód mellett nem igen lehet a regényes életrajzokhoz alkalmas hősöket találni, de azért a komor történeti folyamatban akadnak regényes életrajzra alkalmas egyéniségek is.

Az erre hivatottak — gondolatom szerint, találnának ilyent is. Csak megemlitem példának okáért bölöni Farkas Sándort.

Bölöni Mikó Lőrinc komoly egyénisége és polgáriasan csöndes családi élete a regényes beállitást nem birná el, de annál inkább igényelne korrajzba beolvasztva egy részletes, tanulságos életrajzot.

A Keresztény Magvető VII. kötetében Kovácsi Antal hivatott tollából egy eléggé átfogó életrajzot olvashatunk (277—302 l.), de azóta b. Mikó Lőrinc egyénisége a távlatban nőtt.

Pályájának kezdete is tanulságos sors. A tehetségek megfelelő irányba való beindulást az európai feltételek zavarják s ezért aránytalan erőpazarlás és időveszteség akadályozzák a szellemi értékek kitermelésében. De az életfolyását zavaró politikai változások dacára is szerencsésen révbe jutott.

A gimnázium végeztével a jogi szakra lépett. A jogi tanfolya-

mot a kolozsvári királyi Lyceumban végezte: az 1829. év augusztus hó 30-án kiállitott absolutorium szerint kitünő sikerrel.

Az 1829. évi szeptember hó 2-án már felesküdött az erdélyi kormányszékhez (guberniumhoz), de októberben meghatározott életpályára leendő kiképzés végett Marosvásárhelyre ment a királyi táblához joggyakorlatra. Az akkori kiképzés természetesen más rendszer szerint történt, mint ma.

Ebben az időben a marosvásárhelyi táblán egyházunk nagynevü jóltevője és 1832. évtől főgondnoka: Augusztinovics Pál itélőmester volt. (1828—1832-ig; ekkor főkormányszéki tanácsos lett.)

Mikó Lőrinc Augusztinovics Pál kancellariájába lépett be, ahol barátai és hivataltársai a kancellária igazgatójává választották meg. Érdekes megfigyelni, hogy a Mikó család tagjaiban az adminisztrativ képesség mennyire domináns jelenség.' Mikó Ferenc az ig. minisztériumban a személyi ügyek osztályfőnöke. Mikó Gábor az O. K. H. ügyvezető igazgatója. És a többiek is kisebb munkakörben mind adminisztrátorkodnak — osztrák szinezet nélkül.

Augusztinovics Pál 1832-ben M.-Vásárhelyről eltávozván, Mikó Lőrinc a Földváry Farkas kancellariájába lépett át.

Érdekes volna felderiteni az évek közelebbi életrajzi adatait, mert én a személyi képességek és adottságok mellett ezt az időszakot tartom a további életpályára alapvetőnek.

Komoly és alapos készültséggel indult neki az életnek és az ügyvédi oklevél megszerzéséhez megkivántató vizsgákat csak 1833. évi julius elején tette le.

Az az idő a magyar történelemben a megujhodás korszaka s a nagy reformok érlelője volt. Akiben volt valami nagyra hivatottság, az a lehetőségek kereteiben igyekezett is magát kifejleszteni. Az egyének csodálatos aktivitása jellemzi e kort.

Mikó Lőrincnek az ügyvédi vizsga letétele utáni terveit nem ismerjük, de 1835-ben már Kolozsvárt ügyvéd és 1835. V. 1-ével Kolozsmegyében a szegények ügyvédjévé neveztetett ki.

Annyi tény, hogy az ügyvédi vizsga letétele (1833.) után nem hagyta ott azonnal Marosvásárhelyt, hanem még 1834-ben is ott van és szövi terveit. Azt igazolja a szintén bölöni Farkas Sándornak hozzá intézett alábbi levele.

E levél jellegzetes abból a szempontból, hogy a *birói* pályára beinduló pályázókat nem a képességek, vagy arravalóságuk alapján hozzák határozott sorrendben kinevezés céljából javaslatba, hanem Er-

dély akkori sajátos politikai helyzetében a *„három* vallásbelieket" — egyenlő érdektelenséggel.

Nem tudom, hogy a *4 recepta* religiobeliek közül melyik religio-beli maradt ki, de annyi nyilvánvaló, hogy a csekély számu unitáriusok közül Mikó Lőrinc alkalmasnak találtatott „az unitárius részről."

Szerettem volna megállapitani, hogy ki volt a levélben jelzett „tanu," akinek feladata volt közbenjárni Szebenben.

Azonban a még nagyobb protektort Bécsben kellett keresni, amint ez sajnos, egészen az összeomlásig fenmaradt. Eddig az ideig mindig döntő volt, ha valaki Bécsben az illetékes körökkel jó összeköttetést tudott magának biztositani.

A bölöni székelynek nehezen akadhatott Bécsben protektora. Azért bölöni Farkas még az óhajtást is óhajtómódban fejezte ki: óhajtanám... De beszéljen a levél;

A szokásos négy oldalos A. K. & S. viznyomásos levélpapiron irt levél, amely összehajtva cimezve és pecsételve volt, a piros spanyol-viasz pecsét széttöredezett. A pecsétviaszon betü, vagy cimer nem észlelhető.

Cimzés: Tekintetes Bölöni Mikó Lőrincz urnak, a T. királyi Tábla egyik ügyvédjének MVásárhelyt.

Belül: Kolozsvár, 834. ápr. 10-én. Kedves Lőrincz! Dolgotok már referáltatott, a Gubernium egyiket se ajánlja különösen, hanem a Tábla által kijegyzett három vallásbelieket, kik közt Te vagy az unit. részről. Még revision nem ment keresztül, gondolom hogy e hónap 18-ika táján megérkezik Szebenbe. Samunak megirtam ezeket's hogy irjon Szebenbe. Óhajtanám, hogy Te nyernéd el. Ha ismerősöd volna valaki, iratnod kellene az Appelations-Gerichthez Bécsbe, honnan a végső kinevezés függ. Élj boldogul. Szives tisztelettel maradtam szerető atyádfia Farkas Sándor s. k.[1]

Az események azt mutatják, hogy az óhajtómódbeli jó kivánság a pályázóra valóban csak óhaj maradt.

Bölöni Farkas Sándor ebben az időben Amerikát megjárt hires ember; azt is lehet mondani, hogy irodalmi vonatkozásban kiváló összeköttetésekkel is rendelkezett, de Bécsben ennek a szabadszellemü székelynek nem lehetett összeköttetése. A saját küzdelmes élete is a nagy, befolyásos barátok és protektorok hiányát szenvedte mindvégig. Ez a székely adottságnak szigoru velejárója, kivéve a régi primar és osztrák nemességben részesitett családokat. *Dr. Tóth György.*

---

[1] E levelet, bár egyszerü, kis kérdésre vonatkozik, teljes szövegben közlendőnek tartottam. Dr. Popp Ernő orvos Bpesten, régi kedves kolozsvári ismerősünk és barátunk volt szives publikálás céljából rendelkezésemre bocsátani.

Jog és erkölcs.

A jog és erkölcs édes testvérek, mint a bibliai Mártha és Mária. Mégis egymástól teljesen különböző világot jelentenek, mint a bibliai testvérek. Egyik a testi és anyagi világban él, a másik a lelki élet magaslatait keresi. Egyik a betü szolgája, a másik a lélek szabadságának boldog birtokosa. Bármilyen különböző útakon járjanak s bár akárhányszor ellentmondanak egymásnak, mégis egymás nélkül nem élhetnek. Amig az ember gyarló és bűnös, addig szükség van a jogra, amely féken tartsa gyarló indulatait. A jog világa az igazságon és igazságszolgáltatáson épül fel. A jog világán tul van az erkölcs világa, mely a szereteten alapszik.

A jog egykoru magával az emberrel. Minden embernek joga van legelső sorban az élethez. A Biblia szerint a legelső jogtalanságot Kain követte el, amikor Ábelt agyonütötte. A jog erejét a jogtalanság büntetése biztositja. A legelső büntetés azokra volt kiszabva, akik a mások életére törtek. I. Móz. 9 r. 6 v. A jog nem emberi találmány, nem üres elmélet, hanem a történelmi fejlődés eredménye. Kezdetleges népnek kezdetleges a jogi élete is. Ellenben a fejlődés örök törvénye szerint fejlődik a jog is. A jog fejlődésére hatással vannak földrajzi-, éghajlati- és különböző történelmi tényezők, amelyeknek együtthatása fejleszti ki a jogérzetet. A jogérzet külső kifejezése a jogszabály vagy törvény. A törvény az alapja minden társadalmi alakulásnak. Különösen az államok léte a törvényen nyugszik. A törvény célja, hogy az állam keretében védelmezze a családi-, az emberi- és vallási életet, hogy biztositsa a jogrendet. Amint a természeti törvények a természet rendjét, ugy őrzik és biztositják az állam törvényei a jogrendet. A természet törvényei ellen nem lehet büntetlenül cselekedni. Igy az állami jogrend ellen vétők is méltán viselik az állam büntető ostorát. Az állam a maga céljai érdekében a hatalom eszközeit is igénybe veszi. Az erőszak fegyvereitől sem retten vissza, hogy a a jogrendet biztositsa. De az állam polgárainak saját érdekei is

megkivánják, hogy az állami jogrend fennálljon, mert ezen nyugszik személyi- és vagyonbiztonságuk.

Azonban az állam polgárainak csak a külső cselekedeteit ellenőrzi. Vigyáz arra, hogy a külső cselekedetek a törvény paragrafusaihoz igazodjanak, s evvel a törvény be is töltötte hivatását, ami abban áll, hogy a rossznak útjába álljon, a bűnt megakadályozza s az állam rendjét biztositsa. Ha ezen túlmegy, s a polgárok egyéni-, hitbeli- és lelkiismereti kérdéseibe avatkozik, átlépte hatáskörét. Az erényes élet ápolása, az erkölcs fejlesztése nem tartozik sem az állam sem az irott törvények feladatai közé.

A történelem folyamán heves harcok folytak az állam és egyház közti viszonyt illetőleg. Ezeknek a küzdelmeknek főforrása és magyarázata abban keresendő, hogy az erkölcs és a jog fogalma nem állott tiszta világitásban az emberek előtt. Egyszer az erkölcs cimén akartak érvényt szerezni a jognak, máskor a jog alapján igyekeztek erkölcsi életet teremteni. Ilyenkor az egyház az állam jogkörébe avatkozott, vagy viszont az állam az egyház feladatait akarta elvégezni. Ez a határsértés volt az oka azoknak a heves összecsapásoknak, amelyek a pápák és világi uralkodók között a multban történtek, s ezekből származtak azok az elkeseredett harcok, amelyeket a középkorban az államok és az egyház egymással vivtak.

Az ujkorban megfordult a helyzet. Most a jog nevében akarják az erkölcsöt kormányozni. A modern államok totalitásra törekednek. Azt hiszik, hirdetik és gyakorolják, hogy az állam a lélek dolgaiba is döntőleg befolyhat, hogy a jog hivatása a lelki élet irányitására is kiterjed. Ebből a zavaros helyzetből foly az, hogy egyik állam az embernek Istenben való hite ellen veszi fel a harcot, a másik a lelkiismereti szabadság eltiprásával akar érvényt szerezni hatalmának. A magánéletben is abból származik a legtöbb zavar, ha az emberek egymás dolgaiba beleavatkoznak. A mai élet sokféle bonyodalmának egyik főoka az állam és egyház, a jog és erkölcs emez összezavarása.

Nem is olyan könnyü a kettő között éles határvonalat húzni. A jog is fejlődik. Ez a fejlődés a jog külső kifejezésében: a törvényekben is mutatkozik. Az ókori talió-törvény ma sokkal szelidebb alakban nyilvánul. Sőt a modern törvény már egészen az erkölcsi magaslatokat keresi. A bűnössel szemben nem a megtorlást tekinti a főszempontnak, hanem a megjavitására igyekszik.

De mégis bármennyire törekszik az erkölcs mngaslatait elérni, az előcsarnokban meg kell állania és megelégednie avval, ha az emberek külső magatartását tudja szabályozni. A jog parancsolatai többnyire tiltó parancsolatok, melyeknek hivatása az, hogy a rossztól távoltartsanak. Azonban az erkölcs ennyivel meg nem elégedhetik. Az erkölcsi világban a rossznak elkerülése erénynek nem tekinthető. „Ne cselekedd azt, amit nem akarod, hogy veled cselekedjenek," ezt mondja az irott törvény. De az erkölcsi törvény azt kivánja, „tedd azt másokkal, amit akarod, hogy veled is tegyenek." Az igazságosság a mindennapi életnek egyik legfőbb törvénye. De a puszta igazságosság alapján még sem állhatna fenn a társadalmi rend.

A törvények erejében van az államok biztonsága. De hát vajjon a rideg törvények elég biztositékul szolgálnak-e az államok fennmaradására? Ahol az erőszak és fegyveres hatalom az egyetlen biztositék: ott nincsen meg az állam igazi „támasza és talpköve." Ez csak a „tiszta erkölcs" lehet. Szóval legyen a jogélet bármilyen fejlett, a törvényhozókat vezesse bármilyen nemes szándék: mégis a törvények uralmát az erkölcsi erők biztosithatják.

De még egy másik veszély is fenyegeti a törvényt, ha azt erkölcs nélkül akarjuk gyakorolni. A törvény betüje és szelleme nem mindig fedi egyik a mást. Már Jézus megmondta, hogy a betü öl. A betühöz való ragaszkodás, akárhányszor a törvény szellemével ellenkező eljáráshoz vezet. Ami törvényes, az nem mindig erkölcsös is. A jogi igazság nem egy az erkölcsi igazsággal. A joghoz való merev ragaszkodás akárhányszor az erkölcstelenség határába megyen át. Parker, a hires unitárius prédikátor egy szép beszédben fejtette ki, hogy sokszor a törvény betüjéhez való ragaszkodás bűn. A „summum jus summa injuria" régi elvét a mindennapi élet gyakran beigazolja. A Biblia is azt mondja: „Ne légy felettébb igaz." A farizeusi törvénytisztelet ellenkezik az erkölcs törvényeivel. A törvény minden pontjának betöltése sem emel istenországa polgárai közé.

Milyen rideg és élettelen világ volna az, ahol az emberekből kihalna minden magasabb erkölcsi érzés s csupán a törvény paragrafusai irányitanák cselekedeteiket. Itt az emberek nem bántanák egyik a másikat, nem vennék el a másét, mindenki önmagának és önmagáért élne. De hova lennének egy ilyen társadalomban a közügyek munkálása, a szeretet jótéteményei, az áldo-

zatkészség erénye, a hüség és önfeláldozás cselekedetei? Mi maradna meg a népek, nemzetek és egyházak történetéből, ha kivennők belőle a hősök mártirságát, az apostolok lángolását, a próféták eszményeit, a költők szárnyalását s a léleknek az előirt törvényeket messze tulhaladó erkölcsi cselekedeteit? Mi lenne az embernek értéke, ha mindent csak a törvény büntetésétől való félelmében cselekednék s mint lélek nélküli gép a paragrafusok szük korlátai között morzsolná le egyhangu és örömtelen életét? A jognak és a törvénynek ez a rideg világa csak olyan lenne, mint a kihalt téli természet, amelyben nem nő a fű, nem illatoznak a virágok és a nagy, egyhangu némaságot a madarak vidám éneke nem zavarja meg. A törvény erkölcs nélkül csak gépeket és rabszolgákat teremt. A törvény a külső cselekedetekre, mig az erkölcs a belső érzületre fekteti a fősulyt.

Azonban az emberbe bele van oltva a szabadság vágya, a haladás és fejlődés ösztöne, amit ideig-óráig el lehet fojtani, de teljesen megsemmisiteni nem. Mint az élet és termékenység csirái útat törnek maguknak a föld kérgén keresztül, hogy az áldott nap fényére jöhessenek: ugy tör utat magának az emberi lélek a törvény betüjén keresztül mindannyiszor, valahányszor az lelkiismerete elébe korlátokat emel. Törvénynek és az emberi lelkiismeretnek ebből az összeütközéséből születnek az élet nagy tragédiái, amelyek az emberiség legjobbjait máglyára, vérpadra, keresztre vagy bitófára juttatják. A törvény előtti egyenlőség jogi elvéből következik, hogy a gyilkosok, betörők és árulók egy börtönbe kerülnek a szabadság hős bajnokaival, az eszményiség apostolaival és az emberiség jobb jövőjéért lángoló munkásokkal; hogy Jézus, az istenországának elszánt bajnoka, együtt függ a kereszten Barabbással, a tolvajjal. De az ilyen tragikus hősök azok, akik megjelölik a jövő haladás útjait, akik jelzik a hajnal közeledését s akik áldozataik által nemcsak egy jobb erkölcsi világ úttörői, hanem előkészitik a jog határainak szélesbitését és a törvények nemesbitését is. A fejlődés és haladás mindig áldozatokat kiván, de az áldozatok véréből áldás fakad a következő nemzedékre.

Azonban, bár a jog korlátozza az emberi szabadságot, s bár a törvény ilyen nehéz és visszás helyzeteket teremt, mégis szüksége van ennek a világnak a jogra és törvényre. Mint az óra szerkezetében az ingának nagy szerepe van, mert az óra pontos járását szabályozza: ugy a törvény is a tulmerész és katasztrófá-

kat előidézhető reformokat mérsékeli. A tömegek nehezen mozognak. A hajnalcsillag megjelenése után még későre mutatkozik a napnak világosságot szóró korongja. Mint a gyümölcsnek időre van szüksége, hogy megérjék: ugy az új eszmék is csak akkor szolgálják a valóságban a haladás egyetemes törvényét, ha a lelkek arra meg vannak érve. Mint a természetben, ugy a lelki életben sincsenek merész ugrások. Az ok és okozat szorosan kapcsolódik egymáshoz. A jövőbe világitó eszmények csak lassankint válnak a való élet igazi értékeivé. A törvény időt nyujt a közönséges lelkeknek a föleszmélésre. Jézus is avval köszöntötte a világot: „Nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem.“

Bármilyen áldásos legyen a törvény e földi élet szempontjából, az mégis csak emberi alkotás emberek részére Minél több és szigorubb törvény válik szükségessé, annál távolabb vagyunk istenországától. Ellenben az erkölcs isteni parancsolatokon alapszik. Ha minden ember fel tudna emelkedni az erkölcs eme magaslataira, akkor feleslegessé lenne minden világi törvény. Az első keresztényekről azt irják, hogy a törvénynek engedelmeskedtek, de cselekedeteik a törvények fölébe emelték. Az igazi keresztény ilyen törvény fölötti életet él. Többet tesz, mint amit a törvény követel. Ebben az önkénytes szolgálatban van az igazi szabadság. Ebben van a keresztény erkölcs lényege: „Aki kényszerit egy mérföldre, menj el vele kettőre.“ Igy emelkedik az erkölcs világa a jog világa fölé. De mégis, ha a kettő között összeütközés keletkezik, akkor elsőbb az Isten törvénye, mint az embereké; mert „inkább kell Istennek engedelmeskednünk, mint az embereknek.“ Ezek az isteni törvények nincsenek paragrafusokba szedve, azok megtartását a rendőrség nem őrzi ellen; áthágásukért külső büntetés nem jár; de azért halálosan kötelező törvények. Ezek teljesitésétől függ az ember belső békéje, lelki nyugodalma. Ez az a legfőbb jó, mit a világ nem adhat, de el se vehet tőlünk. Ezért a lelki jóért mondottak le az emberiség legjobbjai a földi élet legféltettebb kincseiről. Akkor és ott jön el az istenországa, ahol és amikor a lelkiismeret lesz az egyetlen biró az emberi cselekedetek fölött.

Vári Albert.

A keresztény vallás jövője.*

Tudatosan választottam előadásom ciméül és tárgyául a keresztény vallás jövőjét. A világháboru utáni kereszténységet halálos veszedelem fenyegeti. A hatalmas Németország először a zsidóságnak izent háborut és eltávolitott hazája földjéről rendkivül sok értékes zsidót. Azután a keresztény egyházak következtek. A Luther hazájának többé nem kell sem a Luther vallása, sem más keresztény vallás, talán szintén azért, mert alapitója Jézus, zsidó volt.

Olaszországban a vallás teljesen háttérbe szorult az államérdek mellett. A vallás is épp mint az egész alája van rendelve fascismusnak. Sem egyéni vélemény, sem egyéni hit nem talál teret. Ha nem csalódunk, amióta a pápa a vatikán körül egy kis önálló országhatárt kapott, azóta oda visszavonult és a fascista állam célja kizárólag a világi uralom egységének biztositása, nem türvén semmi ellenállást.

A spanyol belháboru — független birálók szerint — annak a papuralomnak a következménye, amely a legkeményebb eszközökkel elfojtott minden szabad gondolatot és a haladás legkisebb megnyilvánulását.

Majdnem száz éve mondotta egyik legjelesebb spanyol tudós és bölcsész Castelar Emil egyik parlamenti beszédében: a katholikus egyház ujabb viszályokat és bonyodalmakat fog okozni az országban, ha továbbra is önhatalmu állam lesz az államban; ha népünk nyakára nehezedik az inquizitio, mely az értelmiséget korlátozza; minden szellemi életet megbénit, enervál és megölni igyekszik.

A nagy szónok Castelar nem ért célt, nem tudta elválasztani az egyházat az államtól. Lám, ma ugyanabban az államban már

* Előadatott Dicsőszentmártonban Gvidó Béla 50 éves lelkészi jubileuma napján, 1937 november 14-én d. u. tartott vallásos ünnepélyen.

másfél éve dul a testvérharc, mert a hit — az egyházi hit védői nem engedik szabaddá a lelkiismeretet, hogy teremtsen magának olyan országot, mely nem a világból, hanem az égből, Isten lelkéből való.

Az International titkára Dr. Faber a f. évben Bosztonban azt mondta: az egyházak előtt két lehetőség van: vagy szembeszállnak az állammal, vagy keresnek uj utat, módot a kibontakozásra. Ha az elsőt választják az államhatalom elsöpri, mint Oroszországban. Ha megfelelő tapintattal és bölcseséggel igyekeznek védeni és megtartani azt, ami van, talán célt érnek. Ő, aki szoros kapcsolatban van az európai országok vezetőivel, tehát jól van tájékozva, szomoruan jósolja, hogy Európában a haladó civilizáció lassan megszünik és bekövetkezik a nagy sülyedés.

Minthogy az egyházak látják a helyzetet és érezik a veszedelmet, ahelyett, hogy tovább harcolnának a felvilágosodás, a föltárt hitigazságok, a tudományos eredmények mellett, mind jobban közelednek az orthodoxia felé: Angliában a hatalmas angol katholikus egyház gazdag tagjai nemcsak kacsintgatnak a külső diszben pompázó katholikus egyház felé, hanem be is lépnek, ami sajnosan bizonyitja, hogy nem hitre, nem is vallásra van szükségök, hanem üres külsőségekre.

Ennek következménye az, hogy Németországban Barthnak a misztikus felé hajlása és a szabad gondolkozás elfojtása körül kifejtett elméletei, majdnem általános felkarolásban részesülnek.

A szovjet, vagyis Oroszország birodalmában az uralkodó keleti egyház templomaival és papjaival együtt megszünt. Vallásról mi távol állók nem tudunk. Annyi látszik, hogy a keresztény vallás elveszitette talaját. Helyébe lépett a kommunizmus. Ez a szó nálunk nem vallást, hanem államellenes uj népmozgalmat akar jelenteni, de a valóság a legkeményebb egyeduralom, a fegyver szuronyai között mindenki ellen, aki nem hódol a parancsnak. A következmények minden hirlapolvasó előtt ismeretesek: legjobb esetben számüzés vagy Szibéria, de általában tömeges kivégzés a legfelsőbbektől le az alantas alkalmazottakig. Tájékozást nyujt e rendkivül érdekes és izgatóan kegyetlen ügyben egy orosz történelem tanár, aki magát nem meri megnevezni.

Igy ir: Az orosz kommunizmus nem az, aminek Lenin szánta. Nem is a Marx-féle szociológia, hanem egészen uj valami, berendezkedve határtalan agitációra a néptömeg lélektana alapján.

Az orosz nép a miszticizmusra, ezzel együtt a babonás hitre hajlandó. Az orosz kommunizmus a vagyonos osztály ellen indult, tehát osztályharcot hirdetett, s ezzel az eredeti gondolat átalakult politikummá és tört, rontott kegyetlenül, mint minden háboru. Egészen valószinü, hogy a vezérek elhitették a tömegekkel, hogy helyesen járnak el, elhitették, hogy nekik engedelmeskedni kell és végrehajtani a parancsot, tehát az eredetileg ideálisnak látszó gondolat parancsrendszerré alakult, mellyel szemben minden önálló kezdeményezés, sőt még önálló gondolkozás is megszünt.

Nehéz elképzelnünk, hogy vajjon ez a nép gondolt-e, gondol-e boldogságra, amire mi alapitjuk életünket és reményünket? Tulvilági életre aligha.

Anélkül, hogy tovább kisérnők ezt az érdekes tárgyat, ismeretlen irónknak feljegyezzük egy figyelmeztetését: a római birodalom a kereszténység ébredésekor óriási világhatalom volt, az uj hitmozgalmat el akarta fojtani az oroszlánok vermében és a börtönökben, de a keresztény vallás él és élni fog, ellenben a nagy birodalom már régen letünt.

Hazánkban a keresztény egyházak: görögkeleti, görög katholikus, római katholikus, protestáns és részben a baptista egyházak fennállását és hitéletét a törvény védi és biztositja.

Ez áttekintő szemlélet után előttünk áll a kérdés: hát mi unitáriusok tudunk-e szerepet vállalni a vallás jövője érdekében. Minthogy a vallás, vagyis az egyház, mint önmagában álló szervezet vállalja az ember földi és földönfuli boldogsága biztositását, vajjon az unitárius vallás megtud-e felelni ennek a magasztos feladatnak? A kérdésre igennel csak az tud felelni, aki e vallás lényegét, s az emberhez és Istenhez való viszonyát ismeri. A vallás, mint hit az emberi lélek eredeti, veleszületett, vele élő és vele módosuló eleme. A lélek élete és fejlődése, bibliai nyelven szólva, tökéletesedése, adva és biztositva van azáltal, hogy táplálkozni akar, mert növekedni vágyik. A lélek fürkészi az isteni élet titkait, a lélek készen áll a rejtett és kijelentett titkok befogadására s lénye szerkezeténél fogva, tovább terjesztésére, mert tudja, hogy ő tagja Isten országának, mert megmondatott, hogy istenországa tibennetek van.

Mi unitáriusok közel érezzük magunkat a tökéletes lélekhez, Istenhez, mert tudjuk, hogy Isten kiválasztottja vagyunk, ami azt teszi, hogy Isten magához fogadja a benne bizókat. Az unitárius

vallás nem speculativ, nem elméletek összetételéből, hanem Istenben vetett bizalomból származott. Ennek tulajdonitható, hogy oly nagy odaadással ragaszkodik tanitó mesteréhez Jézushoz, mert ő az egyedüli, aki elvezeti az égi Atyához, mert ő az élet, az út és az igazság.

Az unitárius vallásnak nem volt és nincs szüksége dogmára, mert aki hisz Istenben, az már a hit erejénél fogva vallásos, ő Isten gyermeke, aki lelke által megismeri és szivérzése útján megtisztitja hitét, látja Istenét, felfogja, megérti és követi parancsait.

A régi, de az ujabbkori unitáriusok is kényszeritve voltak, hogy irott hitvallásokra támaszkodjanak, nemcsak mert mások azokban találták vallásuk erősségét, hanem azért is, mert az ember szokva van ahoz, hogy gondolatát szavakba öntse s irásba foglalja.

Az unitáriusok Isten egyszülött és tulajdon fiában a bűntől és haláltól megváltójukat szemlélték. Nem vére kiontására tekintettek, hanem az emberiség javáért vállalt és végzett szabaditó munkájára. Megszabaditotta a halál félelmétől, a pokol szenvedéseitől és visszatéritette önmagához. Azt kellett megtudni, hogy Isten nem a holtaknak, hanem az élőknek Istene. Az unitárius vallás az élet vallása. Aki ebben a hitben él, Istenben él és Isten lelke ő benne.

Minthogy ez azt jelenti, hogy minden ember saját üdvének és boldogságának szerzője és biztositója, vajjon van-e szüksége papra, templomra és az egyház által nyujtott segitő és üdvözitő munkára?

Igennel felelünk. Az ember lelkének eledelre és italra van szüksége. A régiek azt tanitották, hogy Isten választott magának szószólókat, kik az ő akaratát megismervén, azt hirdették. Ennél is többet hittek. azt, hogy Isten inspirálta, vagyis saját lelkét lehelte az alkalmasnak talált közbenjárókba. Ezt ma is hisszük és hirdetjük, hogy minden ember lelkes lény, felruházva Istennek minden jóra vezérlő lelkével, tehát egyesek helyett mindenek részesülnek a kiválasztásban és az elhivásban, de valamint a kemény és a hatalmas tölgyfának számos rügye alszik, sokszor egész élet ideje alatt, ugy az ember lélekcsirái is. Ezeknek a fölébresztésére, növelésére és tökéletesitésére vannak elhiva és előkészitve a papok.

Az ember Istenhez vágyódik, de miként a kisgyermeknek a tápláló anyatejet, az embernek is kinálni kell és nyujtani kell a

lélek eledelét. Erre legalkalmasabb hely a templom, hol a papot várja az istenigéje hirdetésére épült szószék.

A mai ember már föl van szerelve az ismeret és a tudás gyarapitására számtalan segitő eszközzel: a közmivelődés hajlékával, a vallást hirdető lapokkal, a gyakori felvilágositásokkal.

E helyen legyen szabad rámutatnom arra a históriai tényre, hogy mi unitáriusok már fél százesztendővel ezelőtt bátorsággal hozzakezdettünk népünk társadalmi miveléséhez a Dávid Ferenc Egyletben. Nem féltünk a világosságnak semmi fényétől. Nem ijedtünk meg a kisleánytól vagy az ifjutól, aki a templomba magával hozta és előadta a költő versbe foglalt gondolatait. Mi Jézust és Pált követve a Máriákat és Priscillákat Isten követeinek tekintettük. Hittük és hisszük, hogy a jó cselekedetek Isten akaratának megvalósitói az emberek földi boldogsága biztositására. A régi latin közmondással tartunk: aki dolgozik, imádkozik.

Mi unitáriusok hitünket legdrágább kincsünknek tartjuk. Ehez ragaszkodunk, s ezt szeretjük, mint édesanya gyermekét, mint az ifju az életét, mint a hitves az élettársát. Ezért hisszük, hogy jövője biztositva van...

Dr. Boros György.

IRODALOM.

Vári Albert: „Bibliai képek az újszövetségből". Kis 8⁰ 94 old. 1937. II. kiadás.

A középiskolák II-ik osztálya részére irott, bibliai képekkel és Palesztina térképével illusztrált tankönyv II-ik kiadása megjelent. Kapható az Unitárius Iratterjesztőnél. Ára 20 lej.

Szent-Iványi Sándor: „Dávid Ferenc és a tömeg" (Tömeglélektani tanulmány). Kolozsvárt, 1937. 8 19 old.

Mint a Ker. Magv. fűzetei c. sorozat 22. száma jelent meg csinos kiállitásban Szent-Iványi Sándor fenti tanulmánya, mely Dávid Ferenc egyéniségét a lélektan segitségével új oldalról világitja meg. Hasznos és tanulságos olvasmány. Kapható a szerzőnél.

Szentmártoni Kálmán: „Gromo, János Zsigmond testőrkapítánya új megvilágitásban". Kolozsvárt, 1937. 8⁰ 22 old.

János Zsigmond életrajzának jeles irója különlenyomatban is megjelentette fenti érdekes tanulmányát, mely folyóiratunk f. évi utolsó két számában jelent meg, melyben nagy felkészültséggel utasitja vissza azokat a ráfogásokat, melyekkel a jeles fejedelem történelmi egyéniségét meghomályositani akarják. Ez a „Ker. Magv. füzetei" c. sorozat 23. száma. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 20 lej.

Jakab Elek élet- és jellemrajza. Az Unitárius Irodalmi Társaság Dr. Ferenczy Géza elnök által kitüzött pályadij mellett kétszer hirdetett pályázatot „Jakab Elek élet- és jellemrajzá"-nak megirására, különös tekintettel munkásságának unitárius vonatkozásu jelentőségére. A kétszeri pályázat eredménytelen maradt. Ezért Dr. Gál Kelement bizta meg a Társaság a mű megirásával. Amint azt már jeleztük, a munka készen van. Már a kézirat a nyomdában van. Terjedelme 12—13 nyomtatott iv lesz. Dr. Gál Kelemen előfizetési felhivást bocsátott ki. Ára 120 lej, bolti ára 150 lej lesz. Felhivjuk olvasóink figyelmét e felhivásra s a magunk részéről is kérjük, hogy minél többen csatlakozzanak az előfizetők sorába.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinknak és előfizetőinknek a közelgő karácsony alkalmából kellemes ünnepeket és boldog új évet kivánunk.

A Főtanács ez évről elmarad. A f. évi Főtanács ideje december hó elejére volt tervezve. Azonban a közbejött országos képviselőválasztások miatt az egyházi vezetőség elhalasztotta. Megtartása idejéről későbben fog határozni az E. K. Tanács.

Gvidó Béla — a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség, egyházi életünk eme markáns egyénisége 50 éves papi szolgálatának évfordulója alkalmából november 14-én szépen sikerült ünnepélyt rendezett, melyen részt vett Dr. Boros György püspök is. Nem szükség különösebben méltatni Gvidó Béla egyéniségét, 43 évi esperesi és 50 évi lelkipásztori müködését. Élete nyitott könyv s neve fogalommá vált egyházunkban, melyben hosszu időn keresztül, mint közügyigazgató, a rend, a törvény és fegyelem őre volt. Egyházközségére és a küküllői egyházkörre rányomta egyéniségének bélyegét. Az ünnepélyen kifejezésre jutott sok sok üdvözlet szépen világitotta meg sokoldalu munkásságát. Életének belső tartalma is méltó külső keretéhez. Mi is szeretettel köszöntjük az 50 éves határkőnél s Istenünk gazdag áldását kérjük további életére és munkásságára.

Dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok a budapesti Dávid Ferenc Egyletben október 20-án szép és előkelő gyülekezet előtt érdekes felolvasást tartott az unitárius irodalom kérdéseiről. A felolvasást mai számunkban egész terjedelmében közöljük.

Értékes adomány Magyarországnak. A francia kormány tizenötezer könyvet ajándékozott Magyarországnak. A könyvsorozatot Magyarországon állitották össze s tekintettel voltak a közkönyvtárak s a tanulni vágyó főiskolai ifjuság tudományos szükségleteire. Minden magyar csak hálás köszönettel gondolhat arra a Franciaországra, mely félretéve a politikát, csak az emberi szellemi erők értékeinek emelését tartotta szem előtt gavalléros cselekedetével.

Egy amerikai unitárius lelkész kitüntetése. *John Howland Lathrop* amerikai unitárius lelkészt a szegedi tudományegyetem folyó évi szeptember 14 én a bölcsészettudományok diszdoktorává avatta. A kiváló lelkész egyike azoknak, akik Erdélyt bejárták s ő alapitotta meg a „Vallási Jogok és Kisebbségek Amerikai Bizottságát".

A kereszténység válsága. *Sulyok István* a királyhágómelléki református egyházkerület f. évi okt. hó 28 án tartott közgyülésében a keresztény egyházak válságáról ezeket mondotta: „Ha szélesebb horizontról és nem csupán saját hajlékunk négy fala között vizsgáljuk a keresztény egyház helyzetét, valóban el kell fogadnunk, hogy világszerte kivétel nélkül a kereszténység nehéz válságba került. Európában délnyugatról hosszu ideje véres háboru tüze lángol. Egy túlfütött nagy intelligens nép kebelében a teuton pogányságot akarják életre kelteni. A magyar hittestvérek közül is sokan ezt tartják a jövendő megoldásának. Nagy tévedés és öncsalás volna azt hinni, hogy itt Romániában is ezek az erők és hatalmak nem éreztetik hatásukat. Ellenkezőleg, egész egyházi életünk sulyosan szenved".

Fülöp József ünneplése. Csendes elvonultságban él Szamosujvárt Fülöp József hitrokonunk, akiről csak akkor veszünk tudomást, amikor egy-egy költeményes könyve vagy hirlapi cikke megjelenik. Ilyenkor mindig felfigyelünk, mert látjuk, hogy ennek a szerény ifju embernek vannak szárnyaló gondolatai, melyeket megfelelő formába tud önteni. Közelebbről nagy kitüntetés érte, mert a „Keleti Ujság" történelmi riportpályázatának a sok pályázó között ő volt az első nyertese. Martinuzzi Fráter György meggyilkolását dolgozta fel pályázatában, melyet a biráló-bizottság nagy elismeréssel emelt ki. A pályadij átadásának alkalmából Szamosujvár magyar közönségének szine-java meleg ünneplésben részesitette a fiatal ujságirót. Az ünnepélyen a „Keleti Ujság szerkesztősége is 3 taggal képviseltette magát. Még sok szép sikert kivánunk az ifju irónak.

A reverzális. Magyarországon elkeseredett harcok folynak a katholikusok és protestánsok között a reverzálisok miatt, amelyek a protestánsoknak nagy vérveszteséget okoznak. A protestánsok, miután a meggyőzés és rábeszélés eszközei hatástalanoknak bizonyultak, újabban különböző fegyelmi eszközökkel igyekeznek hatni hiveikre, hogy megakadályozzák a tulság san elsza-

porodott reverzálisokat. Igy vannak ref. presbiteriumok, amelyek a reverzálist adókat kizárják az egyház tagjai közül, más helyen külön temetőhelyet jelölnek ki számukra, harmadik helyen harangszó nélkül temetik el s a lelkész nem kiséri ki az ilyen halottat. Igy lesz a vallás, melynek hivatása a lelki béke és a testvéri szeretet ápolása, a lelki nyugalom megzavarásának, a viszály és egyenetlenség szitásának a forrásává. Valóban ideje volna a reakciónak ezt a középkorba illő, vad hajtását eltörölni s nem kényszeriteni a leendő szülőket arra, hogy a lelkiismeretük és jobb meggyőződésük ellen áruba bocsássák gyermekeik lelkét, akik még meg sem születtek. Ideje volna a felekezeti békének ezt a botránykövét eltenni láb alól, s az egymás elleni küzdelemre pazarolt erőket, a külső ellenségek ellen való védekezésre összpontositani.

A Teológiai Akadémia műsoros estélye. Az Unitárius Teol. Akadémia 1937 nov. 28-án a kollégium dísztermében műsoros estélyt tartott, melyen az akadémiai ifjuság énekkara Ütő Lajos zenetanár vezetésével énekelt. Gálfi Lőrinc tanár megnyitót mondott. Vári Albert dékán „Kereszténység és unitárizmus" cimen tartott felolvasást. Szavalt Sebe Ferenc akadémiai hallgató. Az akadémiai énekkar éneke zárta be a sikeres és tanulságos ünnepélyt.

Német nemzeti egyház. Kiszivárgott hirek szerint Németországban uj törvénytervezeten dolgoznak, mely szerint az egész birodalom területén kizárólagos jogu nemzeti egyházat alkotnak. Ennek folytán megvonják a katolikus egyháztól, valamint az uj egyházzal szembehelyezkedő prot. egyházaktól az egyházi adó beszedési jogát, megfosztják az eddig élvezett állami támogatástól, sőt előkészitik az egyházi javak kisajátitását, hogy abból az uj egyház számára anyagi alapot létesitsenek. A katolikus és protestáns egyházakat magán egyházakként kezelnék s rendőri felügyelet alatt tartanák. Különösen ellenőriznék a nemzetközi kapcsolataikat s a katolikus papságnak megtiltanák a szigoruan lelki dolgokon kivül a pápának való engedelmességet. Bár sok mindenre ellehetünk készülve a mai zavaros időkben, mégsem tudjuk elképzelni a kereszténység egyetemességének ilyen kizárólagos nemzeti korlátok közé szoritását s az annyi áldozattal kivivott vallásszabadságnak ilyen kigunyolását.

Az egyházak összefogása. Raffay Sándor magyar ev. püspök a bányai egyházkerület ez évi közgyülésén a ker. egyházak összefogásáról a többek között ezeket mondotta: „Az összes

egyházaknak nagy mulasztása és bűne, hogy a válságos időknek már a küszöbén nem fogtak össze. A Vallásegyenlőségi Szövetség müködése a világháboru után hamarosan megszünt. Azóta a keresztény egyházak is külön útakon járnak és most követik el a legnagyobb bűnt, mulasztást, amikor a mindjobban erősödő és ma már magát a vallást is kiirtani akaró s az Istent is megtagadó irányzatok ellen összefogni nem tudnak. Ennek a bűnnek még rettenetes lesz a büntetése!" Szépen hangzik egy-egy ünnepi alkalommal az egyházak vezető emberei ajkáról a békesség szózata. De mit ér, ha tovább folyik a harc.

Nálunk is megszivlelendő. A „Református Szemle" 1937. évi 32 számában „Gondjaink és gondolataink az 1937. évi közgyülés előtt" cimen T. S. aláírással megjelent cikk a többek között ezeket mondja: „Különösképpen vigyáznunk kell a belső ellenségekre, azokra a jóhiszemü tévedőkre, naiv rágalmazókra, a kritikusokra és intrikusokra, akik különös előszeretettel sepregetnek a mások háza előtt. Ezeknek szeretnők figyelmébe ajánlani, hogy vannak különböző foku egyházi hatóságaink, vannak illetékes biróságaink, egyházunkban vannak alkotmányos útak, amelyeken át mindenkinek módjában van az igazság érdekében szóhoz jutni, csak egyet nem szabad tenniök, tisztességes és derék embereinket rágalmazni és jóhirnevüket beszennyezni." Ezek a komoly szavak nálunk is megszivlelendők.

Harc a konkordátum körül. A román konkordátum körül régóta heves harcok vannak. Különösen az orthodox egyházban szült ellenszenvet az egyezmény, amely állitólag a romániai római katolikusoknak olyan jogokat biztosit, aminőkkel a magyarországiak nem rendelkeznek. Emiatt követelik a megváltoztatását. Korábban mintegy hétszázezer aláírással ellátott kérvényt juttattak el a miniszterelnökséghez, kérve a megváltoztatását. Azonban eredménytelenül. Ujabban az „orthodox román testvériség" Nagyváradon tartott értekezlete sajnálkozását fejezte ki afölött, hogy a megváltoztatásra irányuló kisérletek eddig eredménytelenek maradtak.

Gyászhir. *Zsakó Lenke* élete ötvenedik évében, hosszas szenvedés után október hó 28-án nemes lelkét visszaadta teremtőjének. Mig e földön élt, lelke addig is a magasságokban szárnyalt. Kereste a magányt, hogy a földi kötelékektől mentesen élhessen. A világi élet igényeiről lemondott, hogy annál nagyobb legyen öröme a lelki javakban. Élete önfeláldozás volt egy szebb és boldogabb jövő reményében. Hisszük, hogy földi élete lemondásáért kárpótlást talál ama jobb hazában. Halálát a messze kiterjedt rokonság és jó testvérei gyászolják. Emléke áldott.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Komjátszegi Géza 100, Şaroş-Magyarsáros 200, Gálffy Zsigmond igazgató 100, Dr. Márkos György 50, Darkó Béla 200, Németh István 200 lej.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési dijak beküldését, hogy a folyóirat előállitásában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1937 november 28-án.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

Unitárius egyházi művek.

Imák és imakönyvek:

Dr. Boros György: Szivemet Hozzád emelem, (kötés szerint különböző ár).
Szentábrahámi-Csifó: Ima könyv, 60 Leutól felfelé.
Vári Albert: Imádságos könyv, 1925, 16 rét, 224 oldal 45.—,60.—, 85.—,150.—,200.—

Beszédek:

Bölöny Vilmos: Profétáljatok.. .. .. .. 100·—
Channing E. Vilmos: A tökéletes élet. (Forditották az unitárius tanárok) Cluj, 1881. 8 r. 176 o.d... .. .. 25·—
Csifó Salamon: Szolgálat az Úr előtt. 50·—
Szent-Iványi Sándor: Jézus emberarca. 1929. 16 r., 147 old... .. .. 100·—
Többen: Pályadijjal jutalmazott unitárius egyházi beszédek, (kiadta: Gálfi Lőrinc) Cluj, 1916 8 r., 118 old. kötve 60·—
Vári Albert: Keressétek először Istennek országát. Odorheiu, 1927. 8 r., 142 o.d... .. .. 100.—
Weress B.: Ime az ember. .. .. .. 90·—
Kovács Lajos: Ébresztgetés . . . . . 100·—
„ „ A mi tisztünk igazsága 2·—

Ágendák:

Ütő Lajos: Bölcsö mellett (keresztelési beszédek).. .. .. .. 50·—
— Megnyilatkozásunk helye, (urvacsorai beszédek) .. 50·—
— Myr usok között, (esketési beszédek). Cristur, 1927. 8 r., 74 old. .. .. 50 —

Theológia, filozófia és neveléstudomány.

Benczédi Pál: A vallás-tanitás története. Cluj, 1915. 8 r., 74 old. .. .. 30·—
— Az unitárius hitelvek kifejlődése. Cluj, 1934. 124 oldal . . .. . . 80.—
— A ma vallása (ford.) I. G. Duca 40 old. 20.—
— Dávid Ferenc Egylet története . . 20.—
Dr. Borbély István: A Magyar Unitárius Egyház hitelvei a XVI. században. Cluj, 1914. 8 r., 83 old. .. .. 40·—
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység helye a világ vallásai között. Cristur, 1923. 8 r., 70 oldal .. .. 50·—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és kereszténység. Cluj, 1925. 8 r., 167 old. 100·—
Dr. Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben. Cluj, 1926. 8 r., 157 old. Kötve .. 90·— Füzve .. 70.—
Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen .. .. .. 50·—
Dr. Gál Kelemen: Brassai mint Philosophus. Cluj 1899. 8 r., 105 old. .. 20 —
Gálfi Lőrinc: A hitvallások története. Cluj, 1916. 9 r., 472 old. 100·—
Gálfi Lőrinc: Legközelebb Jézushoz „ „ Cluj, 1915. 8 r., 55 old. 30·—
Haller—Boros Jenő: Az evangéliumok nőalakjai. Cluj, 1910. 16 r, 30 old. 15 —
Dr. Gál K.: Brassai Sámuel .. .. .. 50·—
Dr. Kiss E.—Hall: Egy Unitárius hitvilága .. .. 40·—
Lőrinczy D.: Az ismeretlen tanitvány megszólal .. .. 80·—
Dr. Kiss Elek: Az Isteni Törvény utja. Cluj, 1924. 8 r., 248 old. .. .. .. 160·—
Lupton—Lőrinczy László: Miért vagyok unitárius? .. .. 5·—
Savage—Kovács: A kereszténység fejlődéstörténete. Odorheiu, 1927. 8 r., 156 oldal .. .. 120·—
Szentábrahámi—Derzsi: A keresztény hittudomány összege. Cluj, 1899. 8 r., 412 oldal .. .. 50·—
Ürmösi József: A gyakorlati theologia főbb irányelvei .. .. 80·—
Dr. Varga Béla: A jelentés logikai alkata Bpest, 1916. 8 r., 34 old. 20·—
„ „ A lelkiismeret. Cluj, 1909. 8 r., 89 old. .. 30·—
„ „ A logikai érték problémája és kialakulásának története. Bpest, 1922. 8 r., 149 old. .. .. .. 50·—
Vári Albert: Miért vagyok én unitárius. Cluj, 1916. 16 r., 20 old. .. .. .. 5·—
Dr. Iván László: Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében 30·— Magyarországon 1 Pengő
Dr. Gladden—Kiss Sándor: Keresztény Pásztor 287 old. . . . . 120·—
Clarke Freeman—Kiss Sándor. Mindennap vallása. 207 old. . . . . 50·—
Peabody G. Ferenc—Szent-Iványi Sándor: A lélek egyháza . . . . 50·—

Történelem:

Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel Cluj, 1927. 8 r., 372 old. .. .. .. 200·—
Dr. Boros György: (szerk.): Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután .. .. 40·—
Channing E. Vilmos: Válogatott művei III. kötet. (Élet és jellemrajzok.) (Forditották az unitárius tanárok.) .. .. 40·—
Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879. 8 r., 1561. .. .. .. 25·—
Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Cluj, 1891. 8 r., 229 l. .. 100·—
Kelemen Lajos: Ujabb adattár a Vargyasi Dániel-család történetéhez. Cluj, 1913. 8 r., 426 l. .. .. 60·—
Szentmártoni Kálmán: János Zsigmond Élet- és Jellemrajza .. .. 120·—
Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története, 2 kötet .. 300·—
Amatör pld. kötve .. .. 500·—

Törvénykönyvek:

Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház szervezete. I. k. .. .. 45·—
Dr. Tóth György Az Unitárius Egyház Rendszabályai .. .. 50.—
Dr. Tóth György: Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése .. .. 12·—

Megrendeléseket kérünk az UNITÁRIUS IRATTERJESZTŐ címén Cluj, Unitárius Kollégium, küldeni.